

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

Г.С. ЖУРАВЛЬОВА

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

**Конспект лекцій
для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
напряму підготовки «Правознавство»**

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № __
від «__» _____ 2014 р.

Запоріжжя
2014

УДК
ББК

Журавльова Г.С. Конституційне право України: конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки «Правознавство». – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – 121 с.

Конспект лекцій містить викладення основних теоретичних положень дисципліни «Конституційне право України», перелік тем і питань, тестові завдання та завдання до самостійної підготовки, питання для самоконтролю, глосарій.

Даний конспект лекцій призначений для студентів II курсу юридичного факультету денного та заочного відділень (напряму підготовки «Правознавство»).

Рецензент *Т.О. Коломоєць*

Відповідальний за випуск *Г.С. Журавльова*

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Конституційне право як галузь права, наука і навчальна дисципліна.....	5
Тема 2. Система конституційного права.....	10
Тема 3. Джерела конституційного права.....	15
Тема 4. Конституція як Основний Закон суспільства та держави.....	19
Тема 5. Конституційно-правові відносини.....	25
Тема 6. Конституційно-правова відповідальність.....	29
Тема 7. Основи конституційного ладу та його гарантії.....	33
Тема 8. Громадянство України.....	39
Тема 9. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні.....	45
Тема 10. Форми безпосередньої демократії в Україні.....	56
Тема 11. Конституційно-правові основи організації державної влади в Україні.....	62
Тема 12. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні.....	67
Тема 13. Президент України.....	73
Тема 14. Органи виконавчої влади України.....	79
Тема 15. Конституційний Суд України.....	85
Тема 16. Суди загальної юрисдикції в Україні.....	90
Тема 17. Прокуратура України.....	95
Тема 18. Територіальний устрій України.....	98
Тема 19. Місцеве самоврядування в Україні.....	102
Питання для самоконтролю.....	109
Терміни з дисципліни.....	111
Рекомендована література.....	118

ВСТУП

Конституційне право України є провідною галуззю права. Відповідно існує потреба в оволодінні нею студентами вищих навчальних закладів юридичних спеціальностей.

Суспільні відносини, які складаються у сфері належності влади, її організації та здійснення, взаємовідносин влади із людиною і суспільством, становлять предмет конституційно-правового регулювання. Зміст суспільних відносин, які є предметом регулювання конституційного права України, обумовлює провідне його місце в системі права України. В нашій державі, як і в інших країнах, названа галузь права становить основу системи національного права. Конституційне право України, як провідна галузь в системі національного права, в своїх нормах встановлює визначальні засади, принципи, що лежать в основі інших галузей права.

Ця навчальна дисципліна покликана забезпечити опанування студентами основних понять і категорій конституційного права, конституційно-правового регулювання у сфері функціонування суспільства і держави, взаємовідносин особи і держави. Опанування студентами основних положень конституційного права України, його визначальних засад, конституційно-правових інститутів і понять, становить основу при вивченні наступних навчальних курсів: конституційне право зарубіжних країн, порівняльне конституційне право, адміністративне право України, фінансове право, аграрне право, земельне право, природо-ресурсне право, цивільне право, кримінальне право тощо.

Конспект лекцій складається з дев'ятнадцяти тем, у яких висвітлюються питання щодо характеристики конституційного права, основ конституційного ладу України, конституційно-правовому статусу людини і громадянина в Україні, конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні; значну увагу приділено органам державної влади – законодавчої, виконавчої і судової, зокрема, організації і діяльності Верховної Ради – парламенту України, Президентів України, функціям і повноваженням Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції, органів прокуратури. Видання ґрунтується на нормах чинного законодавства України (станом на 1 жовтня 2012 р.) та практиці його застосування.

Кожна лекційна тема для більш глибокого засвоєння супроводжується тестовими питаннями та завданнями для самостійного вивчення. У навчальному посібнику надаються запитання для самоконтролю, глосарій та списки законодавчих і літературних джерел, рекомендованих до вивчення для кожної теми.

ТЕМА 1. Конституційне право як галузь права, наука і навчальна дисципліна

1. Поняття конституційного права.
2. Предмет і метод конституційного права.
3. Принципи конституційного права України.
4. Конституційне право як наука і навчальна дисципліна.

Основні поняття та терміни:

Конституційний процес, державне право, державна влада, державний суверенітет, незалежність, конституційне право України як галузь права, предмет конституційного права України, метод конституційного права України, метод владного впливу, диспозитивний метод, метод заборони, метод дозволу.

1. Конституційне право є багатоплановою категорією, воно розглядається у різних аспектах:

- як галузь національного права;
- як наука, яка вивчає дану галузь права, її норми, конституційно-правові інститути та конституційно-правові відносини;
- як навчальна дисципліна в системі юридичної освіти, яка базується на досягненнях і даних науки і являє собою сукупність знань про дану галузь права і науку.

Конституційне право є основною частиною правової системи будь-якої держави. У різних країнах конституційне право як галузь права має різні назви. У країнах, де склалася англосаксонська і романська правові системи, є поширеною назвою «конституційне право», в країнах, де склалася германська правова система, характерним є вживання назви «державне право». Вживання різних термінів для позначення даної галузі права є відображенням історичних реалій, у яких відбувалося становлення і розвиток державності країн та їх правових систем, при цьому термін «державне право» мав би символізувати необмеженість державної влади, тоді як термін «конституційне право» – демократичну організацію державної влади, її обмеженість конституцією (природним правом). У колишньому СРСР ця галузь права іменувалася державним правом. Україна сприйняла для даної галузі права назву «конституційне право». У вітчизняній літературі підтримується думка про доцільність іменування провідної галузі національного права України конституційним правом. Такий підхід відображає особливості сучасного етапу розвитку нашої держави і суспільства, який характеризується формуванням демократичної, соціальної і правової держави та інститутів громадянського суспільства.

У правовій системі України конституційне право посідає чільне місце і як галузь права регулює особливу сферу суспільних відносин, яка охоплює: загальні засади конституційного ладу України, основи правового статусу

особи, державний і територіальний устрій, систему, порядок формування і принципи організації органів Української держави. А тому при вивченні цієї теми необхідно звернути особливу увагу на визначення конституційного права як провідної галузі права України, визначити її особливості, предмет та методи.

Як і кожній іншій галузі національного права, конституційному праву України властиві певні ознаки, притаманні для всієї національної системи права: нормативність; формальна визначеність; спрямованість на досягнення певного правового результату; можливість захисту правових приписів засобами державного впливу тощо. Для того ж конституційне право України, як й інші галузі національного права, знаходить своє продовження і логічне завершення у відповідній юридичній науці та системі навчальних дисциплін. Такі ознаки конституційного права України слід відносити до загальних ознак. Поряд із загальними ознаками, конституційному праву України властиві й спеціальні, які характеризують особливості та специфіку цієї галузі права.

2. У вітчизняній конституційно-правовій науці проблема предмета відповідної галузі права тривалий час залишалася малодослідженою. В. Ф. Мелашенко одним із перших у незалежній Україні дослідив питання предмета конституційного права й запропонував розуміти під цією категорією «...суспільні відносини, які виникають і діють у процесі здійснення основ повновладдя народу України». Ці відносини В. Ф. Мелашенко поділяв на чотири групи:

- 1) відносини, які складають основоположні засади народовладдя, народний суверенітет;
- 2) відносини, які розкривають побудову, устрій держави як організації влади народу і для народу;
- 3) відносини, які визначають основоположні засади функціонування держави (діяльний, «робочий» аспект держави);
- 4) відносини, що визначають характер зв'язків між державою і конкретною особою.

На думку Ю. М. Тодики, предметом конституційного права України є насамперед суспільні відносини: встановлення, передачі, реалізації державної влади, її розділення і розподілу між органами влади й іншими політичними структурами; встановлення меж державної влади, гарантії прав і свобод громадян. При цьому, специфіка предмета конституційного права полягає в тому, що його норми регламентують суспільні відносини, які складаються в усіх сферах життєдіяльності суспільства: політичній, економічній, соціальній, духовній. Подібні точки зору щодо сутності та змісту предмета конституційного права висловлюють й інші вітчизняні вчені-конституціоналісти.

Щодо методу конституційного права, або методу конституційно-правового регулювання, на думку В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко це система способів, прийомів цілеспрямованого юридичного впливу норм

конституційного права на суспільні відносини, що є предметом конституційно-правового регулювання.

Основним методом конституційного права є метод безпосереднього конституційного закріплення. Конституція, як правовий акт, що має найвищу юридичну силу по відношенню до всіх інших нормативно-правових актів держави, на найвищому законодавчому рівні регламентує суспільні відносини, які існують у суспільстві і державі.

Поряд з методом безпосереднього конституційного закріплення, конституційному праву властиві й інші методи правового регулювання суспільних відносин. До них належать: метод позитивного зобов'язання, метод дозволу; метод заборони тощо.

У конституційній державі можуть застосовуватися лише правові методи впливу на суспільні відносини. Зокрема, в конституційно-правовому регулюванні використовуються такі методи, як установлення прав учасників суспільних відносин, покладання обов'язків і відповідальності, дозвіл або заборона здійснювати ті чи інші дії тощо.

Застосування різних методів конституційно-правового регулювання дозволяє забезпечити стабільне функціонування інститутів публічної влади, гарантує реальне народовладдя, права і свободи людини і громадянина. У цілому метод конституційного права характеризується:

- 1) загальним характером;
- 2) максимально високим юридичним рівнем;
- 3) імперативним характером;
- 4) універсальним характером;
- 5) установчим характером;
- 6) поєднанням прямого та опосередкованого регулювання.

3. Сутність і зміст конституційного права як галузі права та її основні завдання у найбільш загальному вигляді відображають принципи конституційного права.

Принципи конституційного права України (франц. *princers*, від лат. *princirium* – початок, основа) – це керівні засади, ідеї, ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання.

Принципи конституційного права – це фундаментальні засади, в яких втілюється сутність і політико-правове призначення галузі та її основного джерела – Конституції України.

Принципи конституційного права поділяються на дві великі групи – загальні і спеціальні. У загальних принципах втілюються основні ідеї конституції, її призначення і соціальна роль. Ці принципи декларуються безпосередньо в Конституції України. Серед них – державний суверенітет, розподіл влад, непорушність прав та свобод людини і громадянина тощо. Спеціальні принципи наповнюють реальним змістом конкретні конституційно-правові відносини. Вони мають чітко окреслену юридичну природу і знаходять конкретне застосування в безпосередній діяльності

держави та її органів. Це, наприклад, принципи органів державної влади, виборності місцевого самоврядування тощо.

На думку В. Ф. Погорілка, виходячи з системи основних інститутів національного конституційного права, слід розрізняти принципи:

- основ конституційного ладу України;
- конституційно-правового статусу людини (зокрема, принцип громадянства);
- форм безпосередньої демократії;
- організації та діяльності органів державної влади;
- місцевого самоврядування;
- конституційної юстиції;
- основ національної безпеки і оборони України тощо.

4. На відміну від галузі права, яка закріплює і регулює певне коло суспільних відносин, конституційне право як наука являє собою систему наукових уявлень, знань і теоретичних положень про конституційне право як галузь права. Зміст науки конституційного права розкривається через такі її поняття та категорії, як предмет науки:

- її методологія;
- її джерела;
- Функції та завдання науки;
- її співвідношення з іншими науками;
- роль науки конституційного права у розбудові державної суверенної України.

Наука конституційного права – це галузева юридична наука, яка має предметом свого вивчення конституційне право як галузь права, практику застосування, реалізації конституційно-правових норм та історію їхнього розвитку.

Наука конституційного права вивчає конституційно-правові інститути, що закріплюють основи конституційного ладу України, як суверенної, демократичної держави, одним із основних завдань якої є побудова цивілізованого громадянського суспільства і утвердження правової держави. Це один із найважливіших інститутів, які вивчаються наукою конституційного права.

Предметом вивчення науки конституційного права є такі інститути:

- правовий інститут людини і громадянина в Україні;
- інститути безпосередньої демократії в Україні;
- система органів державної влади в Україні, принципи їх побудови і діяльності;
- місцеве самоврядування;
- державний устрій і територіальна організація України.

Важливим аспектом в дослідженні наукою конституційного права засад оптимальної організації суспільства і побудови правової держави є дослідження і визначення напрямків і шляхів вдосконалення тех. Правових

інститутів, через які забезпечується втілення в життя ідей народного, послідовного розвитку демократії.

Головні завдання науки конституційного права:

1. теоретично обґрунтувати правомірність самого існування конституційного права як провідної галузі в системі права України, прийняв за мету розробку і тлумачення основних понять і категорій конституційного права
2. узагальнюючи і теоретично аналізуючи досвід державного будівництва, виявляти тенденції розвитку суспільства, визначати шляхи і правові засоби вдосконалення побудови і діяльності державного механізму та органів місцевого самоврядування.

Скласти схеми:

- Конституційне право України серед галузей права України.
- Методи конституційного права України.

Теми рефератів і доповідей:

- Конституційне право України – провідна галузь права України.

Тести для самоконтролю:

1) Суспільні відносини, пов'язані з організацією і здійсненням публічної влади в Україні, державної та місцевої влади, – це:

- a) Конституційне право України як галузь права;
- b) Конституційні правовідносини;
- c) Об'єкт конституційно-правового регулювання;
- d) Предмет конституційного права.

2) Конституційне право України – це:

- a) Галузь приватного права;
- b) Галузь публічного права;
- c) Підгалузь приватного права;
- d) Підгалузь публічного права.

3) Поняття «конституційне право» та «державне право» є:

- a) Тотожними поняттями;
- b) Антонімічними поняттями;
- c) Різні поняття;
- d) Правильної відповіді немає.

Література: нормативно-правова база [1; 2; 3; 4];
основна [3; 5];
додаткова [17].

ТЕМА 2. Система конституційного права

1. Поняття системи конституційного права та її складові елементи.
2. Інститути конституційного права України.
3. Норми конституційного права.

Основні поняття та терміни:

Система конституційного права України, принципи конституційного права України, інститут конституційного права України, субінститут права, конституційно-правова норма, уповноважуючі норми, зобов'язуючі норми, забороняючі норми, імперативні норми, диспозитивні норми, регулятивні норми, охоронні норми, установчі норми, забезпечувальні норми, декларативні норми, дефінітивні норми, колізійні норми, матеріальні норми, процесуальні норми, факультативні норми, ситуаційні норми, спеціалізовані норми, загальні норми, норми-принципи, гарантуючі норми, оперативні норми.

1. Конституційне право України – елемент правової системи держави та є складною системою, що формується з багатьох взаємодіючих частин і елементів, які характеризують внутрішню структуру конституційного права і вирізняють його серед інших галузей права.

Поняття системи конституційного права сформувалося історично під впливом здобутків загальної теорії права в процесі дослідження проблем права та його системи. Але кожній історичній формації було властиво своє розуміння системи права.

Після проголошення незалежності України почала формуватися якісно нова система національного права. Відмова від лінійної, одномірної публічної системи права сприяла пошуку нових підходів до пізнання цієї системи. Українські вчені визнали багатомірність системи національного права.

Як вважають В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко, система конституційного права України – це об'єктивно обумовлена сукупність інститутів і норм конституційного права, а також інших структурних елементів конституційного права, що регулюють суспільні відносини, які є предметом конституційного права. Категорія «система конституційного права» тісно пов'язана з категорією «структура конституційного права». Структура конституційного права – це внутрішня побудова конституційного права, спосіб зв'язку утворюючих його елементів – інститутів і норм конституційного права. Існують й інші елементи структури конституційного права.

Система науки конституційного права визначається її предметом. Вона обумовлюється також визначеною послідовністю вивчення конституційно-правової проблематики. Система конституційного права як науки охоплює ряд питань, які не можуть входити до системи галузей права: теоретичні

основи конституції, поняття суверенітету, демократії, самоврядування, проблеми методології науки тощо. Система науки складається з двох частин:

Перша охоплює загальні питання, такі як: поняття, предмет та методологія науки конституційного права; поняття і предмет конституційного права як галузі національного права України; поняття і особливості норм конституційного права; види та особливості конституційно-правових відносин; конституційно-правові інститути; система даної галузі права; методи правового регулювання конституційним правом суспільних відносин; поняття, особливості та види конституційно-правової відповідальності; джерела даної галузі права, її місце в системі національного права України; взаємодія конституційного права з іншими галузями права держави.

Друга охоплює наступні розділи:

1. Вчення про Конституцію: вивчення і розкриття сутності Конституції України із визначенням її структури, основних функцій, механізму реалізації конституційних норм; дослідження проблем, що пов'язані із забезпеченням правової охорони Конституції України.

2. Дослідження та вивчення загальних засад конституційного ладу України: дослідження проблем, пов'язаних із визначенням основоположних засад організації і функціонування Українського суспільства і держави Україна; аналіз положень, що характеризують Україну як демократичну, правову, соціальну державу, яка відповідає перед людиною і суспільством за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

3. Дослідження основ правового статусу людини і громадянина в Україні: вивчення основ взаємовідносин держави і особи; визначення сутності правового статусу особи; визначення ефективного механізму функціонування інституту громадянства та інституту конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні.

4. Дослідження інституту державної влади (органи законодавчої, виконавчої і судової влади), системи органів державної влади в Україні, принципів їх формування і функціонування.

5. Дослідження інституту місцевого самоврядування: вивчення проблем місцевого самоврядування в Україні, порядку формування органів місцевого самоврядування, інших його інституцій тощо.

6. Дослідження інституту державного устрою і територіальної організації України: вивчення і аналіз принципів, які лежать в основі територіальних одиниць, територіальної автономії у складі України – Автономної Республіки Крим, символів і атрибутів державності України.

2. Конституційно-правовий інститут – це відповідна система близьких за змістом і взаємопов'язаних між собою норм конституційного права, які, в межах предмету конституційного права, регулюють однорідні і взаємопов'язані суспільні відносини, що складають відносно самостійну групу.

Під інститутом (від лат. *institutum* – «настанова», «установа») конституційного права прийнято розуміти:

- сукупність норм права, які регулюють певне коло однорідних, однопорядкових суспільних відносин і утворюють однорідну групу;
- відповідну систему норм конституційного права, які регулюють однорідні і взаємопов'язані суспільні відносини, що складають відносно самостійну групу;
- визначену сукупність юридичних норм, що регулюють якісно однорідні і взаємопов'язані відносини, які утворюють досить відокремлену і сталу групу;
- сукупність відносно обумовлених норм конституційного права України, що регулюють однорідні суспільні відносини всередині галузі права;
- об'єднання норм конституційного права за характером і змістом тощо.

Інституту конституційного права властиві такі загальні юридичні ознаки, як єдність нормативного матеріалу; цільність і завершеність регулювання чітко визначеного виду суспільних відносин, що є предметом конституційного права; однорідність суспільних відносин, які є об'єктом впливу норм об'єднаних у конкретний інститут конституційного права; єдність загальних положень, принципів, понять та конструкцій інституту; автономність існування нормативного матеріалу в межах інституту; функціональна спеціалізація норм у межах інституту; зовнішнє уособлене закріплення інститутів права у вигляді окремих розділів Конституції України, самостійних законів, самостійних розділів законів чи підзаконних нормативно-правових актів тощо.

Інститути конституційного права різноманітні за своїми юридичними властивостями.

Як правило, до конституційно-правових інститутів відносять інститути:

- основ конституційного ладу;
- громадянства;
- основ правового статусу людини і громадянина;
- територіального устрою;
- виборчого права;
- системи державної влади;
- системи місцевого самоврядування.

3. Конституційно-правова норма (від лат. *norma* – «керівний початок», «правило», «зразок») – це загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які становлять предмет галузі конституційного права.

Вчений О. І. Степанюк прийшов до висновку, що під нормами конституційного права слід розуміти прийняте установчою, законодавчою, а іноді судовою і виконавчою владою правило, що опосередковано через поведінку людини регулює політичні відносини, які виникають у процесі

організації та здійснення публічної влади, а також відносини цієї влади з громадянином. В. Ф. Мелашенко розумів під конституційно-правовими нормами встановлені чи санкціоновані українською державою правила, які визначають поведінку учасників конституційно-правових відносин у процесі здійснення повноважень народу України. На думку Ю. М. Тодики, конституційно-правові норми – це загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені чи санкціоновані державою для охорони і регулювання державно-правових відносин, які реалізуються через права і обов'язки суб'єктів правовідносин і забезпечуються примусовою силою держави.

Конституційно-правові норми характеризуються загальними рисами, притаманними всім видам правових норм:

- а) вони виступають регулятором суспільних відносин;
- б) встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки;
- в) мають формально визначений характер;
- г) мають письмову, документальну форму, містяться в нормативно-правових актах;
- г) їх виконання забезпечується примусовою силою держави.

Водночас, конституційно-правовим нормам властиві й деякі специфічні риси. Так, від інших правових норм вони відрізняються:

– змістом, оскільки регулюють особливе коло суспільних відносин, що становлять предмет галузі конституційного права України;

– установчим характером приписів, що містяться в цих нормах: вони визначають систему органів державної влади, встановлюють форму правових актів (закони, укази, постанови, розпорядження), порядок їх прийняття і оприлюднення тощо;

– джерелами, в яких вони виражені (найважливіші норми закріплені в Конституції України і мають найвищу юридичну силу);

– особливостями структури, оскільки для них не є характерною класична тричленна структура (гіпотеза, диспозиція і санкція). Так, деякі конституційно-правові норми взагалі мають лише диспозицію, інші – диспозицію і гіпотезу, а санкція міститься лише в окремих конституційно-правових нормах;

– особливостями кола суб'єктів, відносини між якими вони регулюють;

– ступенем визначеності приписів – значна частина конституційно-правових норм має загальнорегулятивний характер (норми-принципи, норми-декларації, норми-дефініції, норми-програми, норми-роз'яснення, норми-довідки тощо). Зокрема, багато норм загальнорегулятивного характеру міститься в Преамбулі та розділі I Конституції України. Подібні норми характеризуються також особливим механізмом реалізації – внаслідок їх реалізації виникають не конкретні, а загальні правові відносини або правові стани (стан громадянства, статус Автономної Республіки Крим у складі України тощо).

Норми конституційного права, маючи спільні ознаки, суттєво різняться між собою і можуть бути класифіковані за такими критеріями:

- предмет правового регулювання;

- метод правового регулювання; призначення у механізмі правового регулювання;
- юридична сила;
- ступень конкретизації правового припису;
- характер диспозиції; характер санкції;
- суб'єкти нормоутворення;
- походження (джерело) норми;
- дія за колом суб'єктів;
- територія дії;
- час дії;
- гарантованість дії.

Скласти схеми:

- Класифікація принципів конституційного права України;
- Система конституційного права України;
- Класифікація інститутів конституційного права України
- Класифікація норм конституційного права України

Теми рефератів і доповідей:

- Порядок реалізації конституційно-правових норм;
- Система конституційного права України: поняття, структура, особливості.

Тести для самоконтролю:

1) Складна, структурована, динамічна система з притаманними їй законами, принципами побудови та функціонування – це:

- a) Система конституційного права України;
- b) Принципи конституційного права України;
- c) Інститути конституційного права України;
- d) Норми конституційного права України.

2) Систему конституційного права становлять:

- a) Галузі, інститути, норми конституційного права;
- b) Інститути, норми конституційного права;
- c) Інститути конституційного права;
- d) Галузі конституційного права.

3) Конституційно-правові норми відрізняються від норм інших галузей права:

- a) Своїм змістом, сферою суспільних відносин, на регулювання яких спрямовані;
- b) Установчим характером своїх приписів;
- c) Особливостями внутрішньої структури;
- d) Джерелами, в яких вони містяться.

4) *Норми, які не надають суб'єктам державно-правових відносин свободи вибору своєї поведінки:*

- a) Установчі;
- b) Імперативні;
- c) Зобов'язуючі;
- d) Матеріальні;

5) *За характером втілених приписів норми конституційного права поділяються на:*

- a) Регулятивні та охоронні;
- b) Імперативні та диспозитивні;
- c) Установчі та забезпечувальні;
- d) Колізійні та оперативні.

Література: нормативно-правова база [1; 2; 3; 4];
основна [3; 5];
додаткова [17].

ТЕМА 3. Джерела конституційного права

1. Поняття джерел конституційного права України.
2. Види джерел конституційного права.

Основні поняття та терміни:

Джерела конституційного права України, Конституції, закон, конституційні закони, органічні закони, звичайні закони, договір, міжнародні договори, внутрішньодержавний договір, правові звичаї, конституційні звичаї, конституційний прецедент, судовий прецедент, нормативно-правовий акт, нормативні акти органів конституційного контролю (нагляду), акти органів місцевого самоврядування, акти всеукраїнського референдуму, акти Конституційного суду України, законодавчий процес, право законодавчої ініціативи, стадії законодавчого процесу, промульгація.

1. Кожна галузь права має свої джерела. Це стосується і конституційного права. Взагалі, джерело права – це форма (спосіб) існування правових норм, яка перетворює право (як волю) в об'єктивну реальність.

Джерела конституційного права закріплюють найважливішу сферу політико-правових відносин, які виникають у процесі здійснення народовладдя. Це обумовлює багатство змісту таких джерел, оскільки народовладдя – надзвичайно складний комплекс економічних, політичних, соціальних, соціально-психологічних та інших відносин. Такі відносини

виникають при безпосередній реалізації національного, державного та народного суверенітету народу. В таких джерелах втілюються основи конституційного ладу, взаємовідносини особи й держави, національного і адміністративно-територіального будівництва, побудови органів державної влади.

Джерела конституційного права є результатом правотворчості державних органів та безпосереднього творення права самим народом. Тому така правотворчість має особливий характер, оскільки вона закріплює найбільш важливі відносини – відносини влади.

Джерела конституційного права мають комплексний характер, оскільки об'єднують і матеріальні, і процесуальні норми.

Більшість джерел конституційного права виходять за межі права: можна говорити про економічні джерела (наприклад, відносини власності), політичні (програми і платформи діяльності політичних партій, інші документи політичного характеру), соціальні (соціальна діяльність класів, соціальних груп, громадських об'єднань), соціально-психологічні (різноманітні психологічні установки, мораль).

У своїй сукупності джерела конституційного права утворюють надзвичайно складну як за структурою, так і за змістом динамічну систему, елементами якої є акти, що містять конституційно-правові норми. Множинність конституційних відносин та різноманітність їх об'єктів обумовлюють різні види правових приписів, а відтак – різноманітність видів джерел конституційного права.

2. Джерела конституційного права України класифікують за характером (сутністю) волевиявлення, змістом, формою, територією дії, часом дії, чинністю, національною приналежністю тощо.

За сутністю джерела конституційного права поділяються на ті, що є безпосереднім волевиявленням усього українського народу, ті, що є волевиявленням держави та органів державної влади, а також ті, що є волевиявленням територіальних громад та інших суб'єктів місцевого самоврядування.

За змістом джерела конституційного права поділяються на конституційні, законодавчі, підзаконні та локальні.

За формою вираження джерела конституційного права доволі різноманітні й обумовлюються традиціями формалізації конституційно-правових норм і способами правотворчості відповідних суб'єктів конституційного права:

- нормативно-правові акти;
- договори;
- судові прецеденти;
- акти інших соціальних норм (моралі, акти об'єднань громадян тощо).

За часом дії вони поділяються на постійні і тимчасові, за територією дії можуть бути загальнодержавними та локальними.

Існують і інші критерії класифікації джерел конституційного права.

Основними видами джерел конституційного права є нормативно-правові акти, судові прецеденти, правові звичаї, міжнародні і внутрішньодержавні договори. Нормативно-правові акти конституційного права поділяються на закони, нормативні акти виконавчої влади, нормативні акти органів конституційного контролю, парламентські регламенти, акти місцевого самоврядування.

Різноманітні за своєю правовою природою джерела конституційного права України перебувають між собою в генетичних, структурних і функціональних взаємозв'язках і утворюють систему джерел конституційного права України. Система правових актів, які є джерелами конституційного права України, доволі широка: Конституція України, закони, постанови Верховної Ради України, декларації, Акт проголошення незалежності України, нормативні акти Президента України, постанови уряду України, Конституція Автономної Республіки Крим, акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, уряду Автономної Республіки Крим, нормативні акти органів місцевого самоврядування, регламенти тощо.

Конституції України належить особливе місце серед джерел конституційного права України. Як основне джерело Конституція України має ряд характерних ознак. За своєю сутністю Конституція є Основним Законом. Що виражає волю українського народу і політику держави. За змістом вона має вищу юридичну силу. Норми Конституції є нормами прямої дії. Конституція приймається і вводиться в дію відповідно до передбаченої законом спеціальної процедури. Чинне законодавство передбачає спеціальний механізм правового захисту, гарантування Конституції. Однією з головних ознак Конституції України як джерела конституційного права є її стабільність.

Інші види джерел галузі конституційного права України також, як правило, досить стабільні. Вони чітко визначені в Конституції України, нормативно-правових актах. Нестабільність конституційного законодавства зумовлюється як об'єктивними, так і суто суб'єктивними чинниками.

Скласти схеми:

- Джерела конституційного права України.
- Види джерел конституційного права.

Теми рефератів і доповідей:

- Джерела конституційного права України.
- Юридична природа джерел конституційного права України.

Тести для самоконтролю:

1) Джерела конституційного права України – це:

- а) *Форми, в яких виражені норми конституційного права;*

- b) Видані у встановленому порядку акти законодавчої влади держави, що містять правові норми, які регулюють найважливіші суспільні відносини і мають найвищу юридичну силу;
- c) Норми, які регулюють політико-правові суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням державної влади;
- d) Ваш варіант.

2) Джерелами конституційного права України є:

- a) Конституція України, закони та постанови Конституційного суду України;
- b) Конституція України, закони, акти всеукраїнського референдуму;
- c) Конституція України, закони, постанови Конституційного суду України, судовий прецедент;
- d) Всі варіанти вірні.

3) Закони поділяються на такі види:

- a) Конституційні і органічні;
- b) Звичайні і урядові;
- c) Конституційні, органічні, звичайні;
- d) Конституційні, органічні, звичайні, урядові.

4) Промульгація закону включає:

- a) Нормативність актів, юридичну силу, форму і структуру, дію актів у часі, просторі та за колом осіб;
- b) Підписання закону, прийняття до виконання, оприлюднення, набрання чинності;
- c) Публічне оголошення;
- d) Спеціальну значущість акту, його юридичні властивості, особливості процедури розробки й прийняття акта.

5) Законодавчий процес – це:

- a) Система певних стадій по прийняттю законів;
- b) Право суб'єктів конституційно-правових відносин виносити законопроект на розгляд Верховній Раді України згідно з передбаченою процедурою, або пропозиції про прийняття законів;
- c) Система взаємопов'язаних і взаємозумовлених дій по створенню закону, що здійснюється у певній послідовності і утворюють певні стадії;
- d) Ваш варіант відповіді.

Література: нормативно-правова база [1; 2; 3; 4];
основна [3; 5];
додаткова [17].

ТЕМА 4. Конституція як Основний Закон суспільства та держави

1. Поняття Конституції України.
2. Історія Конституції України 1996 р.
3. Структура і функції Конституції України.
4. Охорона Конституції України.

Основні поняття та терміни:

Конституціоналізм, Конституція, фактична конституція, юридична конституція, формальна конституція, матеріальна конституція, Конституція як Основний Закон держави, зміст Конституції, правовий зміст конституції, суспільний зміст конституції, квазіконституції, система конституції, структура конституції, класифікація конституцій, форма конституції, функції конституції, реалізація конституційних норм, політична функція, юридична функція, установча функція, ідеологічна функція, гуманістична функція, організаційна функція, стабілізуюча функція, консолідуюча функція, обмежувальна функція, зовнішньополітична функція, механізм реалізації конституційних норм, дотримання конституційних норм, виконання конституційних норм, використання конституційних норм, застосування конституційних норм, правотворча функція, охоронна функція, інтегративна функція, системотворча функція.

1. Термін «Конституція України» досить поширений не лише в науці конституційного права, а й в інших юридичних науках, а також у повсякденному вжитку. Він є похідним від іншої історично сформованої юридичної категорії «конституція», яка виникла задовго до зародження самого конституційного права як галузі права і вживалася у різних значеннях в багатьох сферах суспільного життя.

Сучасного значення термін «конституція» (від лат. *constitutio* – «встановлення», «устрій», «заснування») почав набувати лише в XVII ст., що ознаменувалося бурхливим розвитком конституційних ідей у Великій Британії, Франції та інших тогочасних країнах Західної Європи, а також у Північній Америці. Його етимологічне походження викликало чимало наукових дискусій на всі часи. На думку С. С. Дністрянського кожна держава мусить мати певну форму, в якій вона регулює суспільний лад. На кінець XIX – поч. XX ст.ст. у європейському конституційному праві набуло поширення визначення конституції Г. Еллініка, який вважав, що вона є сукупністю право положень, які визначають вищі органи держави, порядок закликів їх до відправлення їхніх функцій, їх взаємні відносини і компетенцію, а також принципові положення індивіду по відношенню до державної влади.

Представники різних правових шкіл по-різному тлумачили поняття «конституції». Представники природної школи права розуміли під нею

суспільний договір, який виражає волю народу; представники нормативістської школи – вираження абсолютної основоположної норми права; інституціоналісти – статут держави і нації; марксистської – вищий закон, що закріплює повновладдя правлячого класу тощо.

У радянській юридичній науці конституцією було прийнято вважати основний закон держави, що виражає, як і будь-який закон, соціально-політичну природу держави і волю пануючого класу. Інші погляди сформувалися в незалежній Україні. На думку М. І. Козюбри, під конституцією розуміють систему загальнообов'язкових норм, що мають, як правило, вищу юридичну силу і регулюють основи відносин між людиною і суспільством, з одного боку, і державою – з другого, а також засади організації самої держави та її відносин зі світовим співтовариством.

Конституція України є основою всієї правової системи України. Вона становить базове, фундаментальне джерело, як для конституційного права України, так і для всіх галузей національного права України – адміністративного, фінансового, цивільного, кримінального та ін.

Система Конституції України наперед визначає, обумовлює у загальних рисах систему конституційного права як галузі національного права, систему науки конституційного права та систему навчальної дисципліни з конституційного права.

Відповідно до світової конституційної доктрини, сутність конституції полягає у тому, що вона покликана обмежити державну владу, свого роду хартія, що обмежує владу в рамках держави та владу держави в рамках суспільства. Сукупність обмежень державної влади і становить конституцію держави.

В юридичній науці й практиці конституція розглядається як основний закон держави, який регламентує найважливіші суспільні відносини. До них належать засади Конституційного ладу, правового становища особи, державного устрою, організації та діяльності органів державної влади, функціонування місцевого самоврядування тощо.

Однією із найважливіших юридичних властивостей конституції є її найвища юридична сила, завдяки чому конституція відрізняється від всіх інших правових актів, знаходячись у їх ієрархії на першому місці.

2. Конституціоналізм в Україні має давні традиції, а час його зародження пов'язується з Гетьманською державою (середина XVII ст. - кінець XVIII ст.). Саме в перебігу та після закінчення Національно-визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Б. Хмельницького 1648-1654 рр. з'явився ряд актів, що мали велике конституційне значення та були спрямовані на побудову демократичної держави.

Початок новітнього конституційного процесу в Україні пов'язується з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де утверджувалося здійснення українським народом його невід'ємного права на самовизначення та проголошувалися нові принципи організації

публічної влади та правового статусу людини і громадянина. У цьому процесі можна виділити три основні етапи.

Перший етап новітнього конституційного процесу в Україні охоплює період від 16 липня 1990 р. до 26 жовтня 1993 р. На першому етапі розпочалася робота з підготування проекту нової Конституції України. Хронологічно вона здійснювалася таким чином:

- 24 жовтня 1990 р. Верховна Рада Української РСР утворила Конституційну комісію (Комісію з розроблення нової Конституції Української РСР) у складі 59 осіб під головуванням тодішнього Голови Верховної Ради Української РСР Л. Кравчука;

- Комісія розробила Концепцію нової Конституції України, де було сформульовано загальнометодологічні принципи майбутньої Конституції України. Цю Концепцію ухвалила Верховна Рада Української РСР 19 червня 1991 р.;

- на основі Концепції Комісія підготувала проект нової Конституції України, останній варіант якого датується 26 жовтня 1993 р.

Паралельно з цим до чинної на той час Конституції Української РСР 1978 р. вносилися зміни і доповнення з метою привести її у відповідність із положеннями Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Через загострення політичної ситуації, що відобразилося у протистоянні різних гілок влади, після 26 жовтня 1993 р. конституційний процес було фактично перервано.

Другий етап почався після завершення дострокових парламентських і президентських виборів та охопив період від 10 листопада 1994 року по 8 червня 1995 року.

Цей етап характеризувався відновленням конституційного процесу. 10 листопада Верховна Рада України затвердила новий склад Конституційної комісії, співголовами якої стали Президент України Л. Д. Кучма та Голова Верховної Ради України О.О. Мороз.

Одночасно з розробленням проекту Конституції України на другому етапі необхідно було вирішити питання про встановлення (до прийняття Конституції України) тимчасового конституційного правопорядку. Завершився другий етап 8 червня 1995 р. укладенням Конституційного договору між Президентом України і Верховною Радою України про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України. Конституційний договір дозволив створити умови для прискорення конституційного процесу в Україні.

Третій етап охопив період від 8 червня 1995 р. (підписання Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України») до 28 червня 1996 р. (прийняття Конституції України Верховною Радою України).

Четвертий (новітній) етап сучасного конституційного процесу в Україні розпочався після прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. і триває дотепер. Він пов'язаний з необхідністю внесення змін до Конституції України 1996 р., спрямованих на трансформацію форми правління в Україні.

3. Структура конституції – внутрішня будова конституції, поділ на частини, внутрішня узгодженість складових частин, послідовність їх розташування. Структуру конституції утворюють її складові частини. Зазвичай, структура конституції включає: преамбулу, тобто вступну частину; основну частину; прикінцеві положення; перехідні положення. Інколи можуть міститися і додатки.

Преамбули містяться у переважній більшості конституцій. У них можуть викладатися історія країни до прийняття конституції, визначатися перспективи подальшого розвитку тощо. Преамбули мають важливе значення для тлумачення всіх положень конституції, а також чинних законів.

Основна частина конституції поділяється на розділи, глави. Кількість розділів та глав, порядок їх розташування у значній мірі визначається межами конституційного регулювання та принципами, що лежать в основі конституції.

Прикінцеві та перехідні положення в структурі Конституції України являють собою розділи XIV і XV, які містять різні за характером норми. Зокрема вони стосуються дії чинного законодавства в перехідний період створення нового законодавства на основі нової конституції. Також вони визначають порядок здійснення державної влади та місцевого самоврядування в період до створення передбачених новою конституцією інститутів; норми стосуються деяких тимчасових визначень щодо застосування певних положень конституції, визначають деякі інші питання.

Функції Конституції відображають її вплив на суспільні відносини. Ці функції розкривають сутність Конституції, її внутрішній зміст стосовно тих завдань, які стоять перед суспільством і державою на певних етапах їхнього розвитку. Всі функції конституції поділяються на групи: соціальні та правові. Серед соціальних функцій Конституції виокремлюють: політичну, ідеологічну, програмну, інформаційну. Серед правових – установчу, регулятивну, інтеграційну, охоронну.

Політична функція полягає в тому, що Конституція України є важливим політичним документом. Здійснюючи політичну функцію, Конституція України визначає і закріплює належність влади в Україні, напрямки внутрішньої і зовнішньої політики держави, форму правління, форму державного устрою та політичний режим.

Здійснюючи ідеологічну функцію, Конституція формує певний тип суспільної свідомості, важливою складовою якої є правосвідомість.

Зміст економічної функції полягає в тому, що Конституція регулює основоположні суспільні відносини, які становлять економічні основи суспільного і державного життя, що є матеріальною основою всіх інших інститутів.

За допомогою реалізації установчої функції Конституція здійснює первинне правове регулювання найважливіших соціальних і правових інститутів суспільства. Через установчі норми Конституції засновуються органи державної влади, органи місцевого самоврядування, різноманітні інститути демократії, тощо.

Програмна функція Конституції полягає у забезпеченні належності та ефективної дії інститутів і норм основного закону. Це досягається за допомогою організації і функціонування механізму забезпечення конституційної законності, створення й діяльності відповідного органу, який забезпечує правову охорону конституції.

4. Правовий захист Конституції України здійснюють:

1. Вищі органи державної влади: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України.

2. Правоохоронні органи (суди, прокуратура), центральні та місцеві органи виконавчої влади.

3. Орган конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України), який є основним, визначальним елементом системи правових засобів захисту Конституції України.

4. Збройні Сили України, на яких покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості.

5. Громадяни України. Активні форми охорони Конституції України громадянами передбачені в її тексті. Так, ст. 55 встановлює, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Скласти схеми:

- Поняття, особливості Конституції України;
- Основні етапи становлення Конституції України.

Теми рефератів і доповідей:

- Конституціоналізм як загальна теорія Конституції.
- Конституції України: основні етапи становлення.
- Конституційна реформа в Україні

Тести для самоконтролю:

1) Реально існуючий суспільний устрій, основу якого складають ті об'єктивні відносини, які визначають найбільш суттєві економічні, політичні, соціальні та інші характеристики суспільства:

- a) Фактична конституція;
- b) Реальна конституція;
- c) Юридична конституція;
- d) Формальна конституція.

2) Перша конституція Української держави з'явилася:

- a) 1710 р.;
- b) 1718 р.;
- c) 1929 р.;
- d) 1937 р.

3) Особлива система конституційно-правових відносин, які опосередковуються у загальному вигляді повновладдя народу, його суверенітет – це:

- a) Зміст конституції;
- b) Конституціоналізм;
- c) Квазіконституція;
- d) Конституційний процес.

4) Сучасна Конституція України містить:

- a) 15 розділів та 152 статей;
- b) 12 розділів та 152 статей;
- c) 15 розділів та 161 статей;
- d) 12 розділів та 161 статей;

5) На якій сесії Верховної Ради України була прийнята Конституція України від 28 червня 1996 року:

- a) Двадцятій;
- b) П'ятнадцятій;
- c) П'ятій;
- d) Першій.

6) Спосіб вираження і організації конституційних норм та інститутів – це:

- a) Класифікація конституцій;
- b) Реалізація конституції;
- c) Форма конституції;
- d) Прийняття конституції.

7) Яка функція конституції полягає у забезпеченні належної дії інститутів і норм Основного Закону, що досягається за допомогою специфічного механізму відповідальності:

- a) Установча;
- b) Забезпечувальна;
- c) Правотворча;
- d) Охоронна.

8) За відповідністю реальним відносинам у суспільстві конституції бувають:

- a) Реальні, формальні, фактичні;
- b) Писані, неписані, змішані;

- c) Демократичні, авторитарні;
- d) Жорсткі, м'які, змішані.

9) Правова охорона конституції здійснюється у таких формах:

- a) Конституційний контроль і перевірка;
- b) Конституційний нагляд та інспектування;
- c) Конституцій контроль і нагляд;
- d) Конституцій контроль, нагляд, перевірка, інспектування.

10) Законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менше як ... народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України:

- a) 1/2 частиною;
- b) 1/3 частиною;
- c) 1/4 частиною;
- d) 1/6 частиною.

Література: нормативно-правова база [1];
основна [3; 5];
додаткова [17].

ТЕМА 5. Конституційно-правові відносини

1. Поняття та склад конституційно-правових відносин.
2. Суб'єкти конституційно-правових відносин.
3. Об'єкти конституційно-правових відносин.
4. Юридичні факти в конституційно-правових відносинах.

Основні поняття та терміни:

Конституційно-правові відносини, об'єкти конституційно-правових відносин, суб'єкти конституційно-правових відносин, конституційно-правові факти, правоутворюючі факти, правозмінюючі факти, правоприпиняючі факти, правомірні факти, неправомірні факти, юридичні акти, юридичні вчинки.

1. Конституційно-правові відносини – це врегульовані нормами конституційного права суспільні відносини, основою їх виникнення є безпосередня практична діяльність суб'єктів конституційного права.

У вітчизняній і зарубіжній юридичній науці конституційно-правові відносини розглядаються як нормативно визначені суспільно-політичні відносини, що виникають, змінюються або припиняються внаслідок

діяльності чи поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин і породжують конституційні права й обов'язки учасників цих відносин.

Конституційно-правові відносини відрізняються своїм змістом, виникають в особливій сфері відносин, які становлять предмет конституційного права України. Вони є різновидом політико-правових зв'язків, оскільки пов'язані з правовим регулюванням політико-правових процесів і насамперед з реалізацією державними структурами владних повноважень, з розподілом влади між цими структурами і взаємодією органів законодавчої, виконавчої і судової влади, з визначенням правового статусу людини і громадянина, функціонуванням політичних партій, інших суб'єктів політичного процесу, із забезпеченням народовладдя.

Конституційно-правові відносини в основному мають імперативний характер, оскільки вони значною мірою пов'язані з реалізацією владними структурами своїх повноважень, взаємодію різних рівнів державного механізму.

Але конституційне право України регулює значне коло відносин, в яких зв'язки між їх суб'єктами ґрунтуються на рівності сторін, тобто застосовується диспозитивний метод регулювання взаємодії суб'єктів.

Конституційно-правові відносини можна класифікувати за змістом, суб'єктами, формою, умовами дії (територією та часом дії).

О.О. Кутафін пропонував поділяти всі конституційно-правові відносини на матеріальні та процесуальні, залежно від того, який вид конституційно-правових норм реалізується в конкретному виді правовідносин. До матеріальних конституційно-правових відносин можна віднести правовідносини між вищими органами державної влади, а до процесуальних – правовідносини, що виникають на основі дії Регламенту Верховної Ради України.

Конституційно-правові відносини можна класифікувати й за змістом окремих груп конституційно-правових норм, на основі яких виникають, змінюються та припиняються конституційно-правові відносини. Можна виділити такі основні види конституційно-правових відносин:

- правовідносини, пов'язані з основами суспільного і державного ладу;
- правовідносини, які виникають у зв'язку з реалізацією прав, свобод і обов'язків людини і громадянина;
- правовідносини, пов'язані зі здійсненням безпосередньої демократії; правовідносини, у сфері здійснення державної влади (законодавчої, виконавчої, судової);
- правовідносини у сфері адміністративно-територіального устрою;
- правовідносини у сфері місцевого самоврядування.

2. На думку В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко, суб'єкти конституційного права – це учасники суспільних відносин, наділені конституційною правосуб'єктивністю, тобто правоздатністю і дієздатністю, що визначається нормами конституційного права. Конституційна

правоздатність виражається у системі конституційних прав і обов'язків учасників конституційно-правових відносин, а конституційна дієздатність полягає у здатності реалізовувати ці права й обов'язки.

До суб'єктів конституційно-правових відносин відносять такі найбільш поширені їх види:

- 1) спільності (народ, нація, національні меншини, корінні народності, територіальні громади тощо);
- 2) держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, депутати, службові та посадові особи;
- 3) політичні партії, громадські організації та блоки (асоціації);
- 4) громадяни України, іноземці, особи без громадянства, жителі, біженці;
- 5) підприємства, установи, організації;
- 6) міжнародні органи й організації;
- 7) органи самоорганізації населення;
- 8) засоби масової інформації (ЗМІ) тощо.

3. К характеристичі конституційно-правових відносин важливе значення має визначення їхніх об'єктів.

Об'єкті конституційно-правових відносин – це предмети або явища реальної дійсності, стосовно яких в нормах конституційного права встановлюються права і обов'язки, тобто визначається необхідна поведінка учасників правовідносин.

Розрізняються такі види або групи об'єктів конституційно-правових відносин:

- 1) державна територія;
- 2) матеріальні цінності;
- 3) поведінка людей;
- 4) діяльність об'єднань громадян;
- 5) діяльність органів державної влади;
- 6) діяльність органів та інших суб'єктів місцевого самоврядування;
- 7) особисті не майнові блага тощо

4. Під юридичним фактом в конституційному праві прийнято розуміти визначені гіпотезою конституційно-правові норми конкретні обставини, з настанням яких виникають, змінюються або припиняються конституційно-правові відносини, тобто конституційний юридичний факт.

Юридичні факти як обов'язковий елемент конституційно-правових відносин є не тільки причинами, що призводять до настання конституційно-правових відносин, а й наслідками існуючих конституційно-правових відносин, що ведуть до зміни чи припинення цих правовідносин. Тобто, можуть бути як причиною, так і наслідком конституційно-правових відносин.

В основі класифікації юридичних фактів лежать наступні критерії:

- 1) наслідки, які спричиняє юридичний факт: правоутворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі;

- 2) форма юридичних фактів: позитивні й негативні;
- 3) характер дії юридичного факту: факти обмеженої, однократної дії і факти-стани;
- 4) характер зв'язку факту з індивідуальною волею особи: юридичні події, юридичні дії.

Для конституційних юридичних фактів характерні такі кваліфікуючі ознаки:

- I конституційний юридичний факт є різновидом суспільних відносин, що виникають, змінюються та припиняються на основі конституційно-правових норм;
- II вони є обов'язковим істотним елементом конституційно-правових відносин, без якого ці відносини не можуть ні виникнути, ні змінитися, ні припинитися;
- III за своїми сутністю і змістом конституційні юридичні факти можуть бути як цілеспрямовано вольовою діяльністю чи поведінкою суб'єктів конституційно-правових відносин, так і діями природних явищ, що відбуваються незалежно від волі відповідних суб'єктів;
- IV за впливом на конституційні правовідносини юридичні факти можуть виступати як причиною, так і наслідком, результатом цих правовідносин;
- V юридичні факти властиві конституційним правовідносинам на всіх їх стадіях: виникнення, зміни, припинення.

Скласти схеми:

1. Види конституційно-правових відносин.
2. Суб'єкти конституційно-правових відносин.
3. Об'єкти конституційно-правових відносин.

Теми рефератів і доповідей:

1. Поняття і види конституційно-правових відносин. Підстави їх виникнення і припинення.
2. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види.

Тести для самоконтролю:

1) Суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного права України, змістом яких є юридичний зв'язок між його суб'єктами у формі взаємних прав і обов'язків, передбачених відповідною нормою конституційного права:

- a) Конституційно-правові відносини;
- b) Конституційно-правові норми;
- c) Система конституційно-правових відносин;
- d) Конституційно-правові факти.

2) Матеріальними видами об'єктів конституційно-правових відносин є:

- a) Політичні блага;
- b) Державні цінності;
- c) Дії уповноважених та зобов'язаних суб'єктів;
- d) Певні соціальні нематеріальні блага людини і громадянина.

3) Суб'єктами конституційно-правових відносин є:

- a) Українська держава;
- b) Український народ;
- c) Нації, корінні народи, національні меншини, що населяють Україну;
- d) Правильної відповіді немає.

4) Обставини, пов'язані з діяльністю людини, виявом її волі:

- a) Юридичні факти;
- b) Юридичні події;
- c) Юридичні дії;
- d) Юридичні вчинки.

5) Правомірні дії діляться на:

- a) Юридичні події та юридичні дії;
- b) Правомірні і неправомірні факти;
- c) Юридичні акти й юридичні вчинки;
- d) Правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі факти.

Література: нормативно-правова база [1; 2; 3; 4];
основна [3; 5];
додаткова [17].

ТЕМА 6. Конституційно-правова відповідальність

1. Поняття конституційно-правової відповідальності.
2. Види конституційно-правової відповідальності.

Основні поняття та терміни:

Конституційно-правова відповідальність, конституційний делікт, суб'єкти конституційно-правової відповідальності, форми конституційно-правової відповідальності, ретроспективна відповідальність, позитивна відповідальність.

1. Конституційно-правова відповідальність є самостійним встановленим в нормах конституційного права України видом юридичної

відповідальності, що спрямований насамперед на забезпечення охорони Конституції України, який передбачає необхідність для суб'єктів конституційного правопорушення відповідати за свою юридично значиму поведінку, що реалізується у сфері конституційно-правових відносин.

Конституційно-правова відповідальність є передбачений нормами конституційного права специфічний обов'язок суб'єктів конституційного права зазнати несприятливих наслідків особистого, майнового чи громадського характеру за скоєне правопорушення, який виступає як засіб забезпечення норм конституційного права, часто має чітко виражений політичний характер, реалізує інтереси особливого кола суб'єктів через спеціальний механізм реалізації, містить цілу низку юридичних санкцій.

Особливістю конституційної відповідальності є те, що вона включає в себе два аспекти, а відтак, може бути:

а) позитивною, що передбачає відповідальну поведінку, під звітність, юридичну компетентність, усвідомлення свого обов'язку, його сумлінне і неухильне виконання, тобто відповідальність як обов'язок здійснити дії, встановлені у законі. підставою активної (позитивної) відповідальності є покладення на суб'єкта конституційно-правових відносин і невиконання або неналежне виконання цим суб'єктом певних своїх функцій (бездіяльність посадової особи, недосягнення поставлених цілей і завдань, неефективна робота певних органів тощо);

б) ретроспективною, що передбачає відповідальність за вчинення конституційного правопорушення і являє собою специфічні правовідносини між суб'єктами конституційного права з приводу скоєного конституційного делікту, що характеризуються осудом протиправного діяння і суб'єкта право порушення та покладенням на останнього обов'язку зазнати негативних наслідків особистого, майнового чи громадського характеру за скоєне правопорушення.

Підставами відповідальності, за конституційним правом, є нормативні та фактичні умови. Нормативна основа передбачає лише можливість юридичної відповідальності, а реальною вона стає за наявності юридичних фактів. Підставами позитивної відповідальності є виконання суб'єктом конституційних відносин певних функцій. так, державний орган чи посадова особа несуть відповідальність вже з огляду на те, що до цього зобов'язує їх їхній статус. Позитивна відповідальність характерна й тим, що іноді важко визначити формалізовані критерії для оцінки поведінки вказаних суб'єктів. Підставами цієї відповідальності можуть бути такі критерії, як бездіяльність посадової особи, недосягнення поставлених цілей і завдань, неефективна робота тощо.

Конституційно-правова відповідальність має складну структуру. Вона закріплює:

– соціальну відповідальність, що вимагає відповідної високосвідомої та ініціативної поведінки всіх суб'єктів конституційного права;

– загальні засади відповідальності за правопорушення, що слугують “орієнтиром” для формування відповідальності в інших галузях права;

– конкретні види конституційно-правової відповідальності, що застосовуються за порушення окремих конституційно-правових норм та інститутів.

Високий авторитет конституційно-правових норм, їх неухильне дотримання і виконання всіма суб'єктами конституційного права забезпечується виключністю застосування заходів конституційної відповідальності. На перше місце тут виступає превентивно-попереджувальна її дія на суспільні відносини і членів соціуму.

Конституційно-правова відповідальність визначає не тільки міру впливу у випадку правопорушення, а й, передусім, відповідальну поведінку суб'єктів конституційного права щодо виконання свого обов'язку, реалізації своєї політико-юридичної компетенції. Тому цей вид відповідальності формується не тільки в охоронних, а й у регулятивних приписах конституційно-правових норм.

Конституційна відповідальність – невід'ємна складова соціальної відповідальності. Вона має багато спільного з іншими видами юридичної відповідальності, з якими її споріднюють такі ознаки, як санкції і можливість у встановлених законом випадках застосовувати такий спонукальний захід, як примус. Особливістю конституційної відповідальності є те, що в багатьох випадках вона детально не конкретизується. Інколи законодавець лише вказує на можливість застосування чи настання такої відповідальності.

Таким чином, будучи засобом забезпечення приписів конституційно-правових норм, конституційно-правова відповідальність реалізується:

- безпосередньо в межах конституційно-правових і конституційно-процесуальних відносин;
- через конституційно-процесуальні норми у поєднанні з нормами інших галузей права;
- на підставі норм інших галузей права, які забезпечують виконання приписів конституційних норм;
- внаслідок порушення норм інших галузей права, зокрема кримінального і адміністративного;
- на підставі притягнення до політичної відповідальності суб'єктів політичної системи суспільства.

До санкцій конституційно-правової відповідальності можна віднести наступні:

1. дострокове позбавлення або зміна конституційного статусу посадової особи;
2. дострокове позбавлення або зміна конституційного статусу органу державної влади, органу місцевого самоврядування;
3. позбавлення або зміна конституційного статусу об'єднань громадян;
4. визнання недійсним юридично значимого результату;
5. скасування чи зупинення дії правового акту органу державної влади або органу місцевого самоврядування;
6. обмеження або позбавлення спеціального чи загального статусу фізичної особи.

2. Конституційно-правова відповідальність може поділятися на види в залежності від:

- джерел, у яких передбачено відповідальність за порушення норм конституційного права;
- правових інститутів на які поділяється вся сукупність конституційно-правових норм;
- суб'єктів конституційно-правової відповідальності, тобто від того, хто може притягатися до такої відповідальності;
- підстав розглядуваної відповідальності, тобто від того, за що повинен нести відповідальність суб'єкт конституційного правопорушення;
- інстанцій, тобто від того, перед ким встановлено відповідальність суб'єкта такого правопорушення.

Поділ конституційно-правової відповідальності на види може здійснюватися також за формами контролю, які застосовуються з метою забезпечення додержання вимог, що містяться в нормах конституційного права, особливостями конституційних правопорушень та специфікою мір відповідальності за них.

Конституційно-правову відповідальність прийнято також розглядати у двох аспектах – позитивному та ретроспективному. В залежності від цього виділяються відповідно два її види – позитивна та ретроспективна конституційно-правова відповідальність. Позитивною відповідальністю прийнято вважати відповідальну поведінку, відповідальне ставлення суб'єкта конституційно-правових відносин до своїх обов'язків, належне їх виконання. Підставами такої відповідальності є належне здійснення суб'єктом конституційних правовідносин певних функцій. Ретроспективною вважається конституційно-правова відповідальність за протиправні дії або бездіяльність, які мали місце в минулому. Підставою такої відповідальності є вчинення конституційного правопорушення.

Конституційно-правову відповідальність споріднюють з іншими видами юридичної відповідальності такі риси й ознаки, як:

- ✓ негативна оцінка дій органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб, дій громадян України, іноземців та осіб без громадянства та ін.;
- ✓ застосування до суб'єкта, що вчинив конституційне правопорушення, санкції правової норми.

Норми конституційного права забезпечуються як «своїми» санкціями, так і санкціями інших галузей права – адміністративного, трудового, кримінального і т. ін. В цьому проявляється одна із специфічних характерних рис конституційно-правової відповідальності, яка відрізняє її від інших видів юридичної відповідальності.

Скласти схеми:

- Конституційне право України серед галузей права України.
- Методи конституційного права України.

- Система конституційно-правової відповідальності.

Теми рефератів і доповідей:

- Конституційно-правова відповідальність

Тести для самоконтролю:

1) Конституційно-правова відповідальність – це:

- а) Вид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні правових санкцій до правопорушника;
- б) Винна поведінка суб'єкта конституційного права і не становить при цьому ні кримінального, ні адміністративного, ні цивільного, ні дисциплінарного правопорушення;
- в) Особливий вид соціальної відповідальності, що має складний політико-правовий характер і настає за конституційне правопорушення (делікт);
- г) Вид юридичної відповідальності, специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів, згідно з якою особи, що вчинили ці правопорушення, повинні дати відповідь перед повноважними державними органами за свої неправомірні дії і понести за це конституційні стягнення у встановлених законом формах і порядку.

2) Видами конституційно-правової відповідальності є:

- а) Позитивна і негативна;
- б) Позитивна і ретроспективна;
- в) Позитивна, негативна і ретроспективна;
- г) Дисциплінарна, цивільна, адміністративна, кримінальна.

Література: нормативно-правова база [1; 2; 3; 4];
основна [3; 5];
додаткова [17].

ТЕМА 7. Основи конституційного ладу та його гарантії

1. Загальна характеристика конституційного ладу України.
2. Конституційні основи державного ладу України.
3. Конституційні основи суспільного ладу України.

Основні поняття та терміни:

Конституційний лад України, державний лад України, суспільний лад України, принципи конституційного ладу України, демократія, громадянське суспільство, політичний плюралізм, економічний плюралізм, ідеологічний плюралізм, гарантії конституційного ладу, форма держави, державний устрій України, форма правління України, форма державного режиму України, механізм держави, державний апарат, система державних органів, принципи державного ладу, суверенітет, державний суверенітет, національний суверенітет, народний суверенітет, правова держава, демократична держава, соціальна держава, верховенство права, принципи суспільного ладу України, політична система України, економічна система України, соціальна система України, духовно-культурна система України, державні символи України, державний гімн України, державний прапор України, державний герб України.

1. Конституційний лад – це інститут, який визначає основні засади суспільного і державного ладу країни. Юридично і фактично конституційним ладом є порядок, встановлений і гарантований Конституцією України. На думку В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко, Конституційний лад України є системою суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією і законами, прийнятими на її основі й відповідно до неї. Його відповідність Конституції є головним показником її реалізації.

За своєю суттю конституційний лад являє собою певний тип конституційно-правових відносин, зумовлених рівнем розвитку суспільства, держави і права. Конституційний лад можна визначити як реально існуючий суспільний і державний лад. Його основу становлять ті об'єктивно існуючі суспільні відносини, які визначають найбільш суттєві економічні, політичні, соціальні та інші характеристики суспільства.

За своїм змістом конституційний лад охоплює ряд складових. Основними серед них є: основи соціальних відносин, основи політичних відносин, основи економічних відносин, основи духовного життя, основи правового статусу особи.

Конституційний лад України опосередковує передбачені і гарантовані Конституцією суспільний та державний лад, конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади й місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші найважливіші інститути конституційного права України.

Ідейну основу для формування засад конституційного ладу України закладено у Декларації Про державний суверенітет України, що прийнята 16 липня 1990 року. Прийняття Декларації про державний суверенітет у 1990 році та Акта проголошення незалежності України у 1991 році зумовило початок нового етапу розвитку Українського суспільства та держави.

У Декларації Про державний суверенітет України визначені основні конституційно-правові ознаки суверенітету України, що знайшли відображення в Конституції України. Основними серед них є наступні:

I. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

II. НАРОДОВЛАДДЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.

Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України.

III. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.

Підстави набуття і втрати громадянства Української РСР визначаються Законом Української РСР про громадянство (1636-12).

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР (888-09) і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Українська РСР регулює імміграційні процеси.

Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки.

2. Державний лад являє собою організацію і діяльність держави, тобто, це система основних політико-правових, економічних, соціальних відносин, які закріплюються державно-правовими (конституційно-правовими) нормами. Конституційним, офіційним, легітимним вважається той державний лад, який передбачається і закріплюється конституцією та реально існує. Державний лад, як складова частина конституційного ладу, як правило, найповніше визначається конституціями держав і найбільше гарантується ними.

За своєю суттю, змістом і формами він є багатограним явищем. Зокрема, державний лад України, як і будь-якої іншої держави, охоплює структурні (організаційні) і функціональні основи держави, у складі яких можна розрізнити політичну, економічну, соціальну, культурну та інші основи держави. Наприклад, політичну основу державного ладу України складає політичний механізм і відповідна політична функція держави; соціальну основу – соціальний механізм і відповідна функція держави; культурну основу – культурний механізм і відповідна функція держави.

Разом з тим сучасний державний лад України має ряд особливостей, свою специфіку.

Державний лад може бути конституційним, якщо мова йде про конституційну державу, тобто державу, яка впливає на суспільний лад правовим шляхом (установлюючи або санкціонуючи правові норми, забезпечуючи їх реалізацію на основі конституції та інших легітимних джерел права), виконує певні обов'язки перед людиною і суспільством, і неконституційним – державний лад тоталітарної держави. Отже, поняття «державний лад» є ширшим від поняття «конституційний лад». Конституційний лад передбачає наявність у державі юридичної конституції, але не зводиться лише до факту її існування. Конституційний лад набуває реального змісту лише за умови демократичного характеру конституції та реального дотримання конституційних положень, що забезпечує обмеженість держави, державної влади правом. Саме така обмеженість і створює оптимальні умови для функціонування громадянського суспільства, що є невід'ємним атрибутом, передумовою конституційної держави.

3. Суспільний лад України являє собою організацію і діяльність її суспільства, що передбачені й гарантовані Конституцією і законами України. Він є основною складовою частиною конституційного ладу, визначає характер державного ладу та інших складових конституційного ладу.

Громадянське суспільство – це поняття, яким позначають систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і

колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління.

Громадянське суспільство забезпечує необхідний і раціональний спосіб соціального існування людей, заснований на розумі, свободі, праві та демократії.

За змістом суспільний лад є системою політичних, економічних, соціальних, духовних та інших напрямів суспільних відносин, тобто відносин в усіх основних сферах життєдіяльності суспільства, системою політичного, економічного, соціального і духовного ладу суспільства.

За формою суспільний лад є системою організаційних і функціональних форм у всіх сферах життєдіяльності суспільства, системою його організацій і форм діяльності. Тобто суспільний лад є системою політичних, економічних, соціальних та інших організацій і форм політичної, економічної, соціальної та іншої діяльності, тобто системою систем – політичної, економічної, моральної тощо.

Суспільний лад є досить складним за своєю структурою. Його основними складовими є: політична система суспільства; економічна система, соціальна структура суспільства та культурна система.

Основними інститутами політичної системи суспільства є народ, держава, політичні партії, територіальні громади, органи місцевого самоврядування та ін.; економічної системи – основні форми власності та економічної (господарської) діяльності, економічні права і свободи людини і громадянина; соціальної системи – соціальні спільності (українська нація, корінні народи, національні меншини, соціальні групи, територіальні громади і трудові колективи), соціальні об'єднання (організації), соціальні права та свободи людини і громадянина, форми соціальної діяльності; культурної (духовної) системи – освіта, наука, культура, релігія, мова, культурні права і свободи людини і громадянина, інформація, право вільного доступу до інформації, екологічна сфера – безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо.

Системи та інститути суспільного ладу України перебувають між собою в стійких взаємних зв'язках. Злагожденість їх функціонування визначає ефективність суспільного та конституційного ладу України в цілому.

Скласти схеми:

- Основні засади конституційного ладу України.
- Гарантії конституційного ладу України.
- Основні принципи державного ладу Української держави.
- Конституційні основи суспільного ладу України

Теми рефератів і доповідей:

- Конституційно-правові засади суспільного ладу України.
- Конституційно-правові засади суспільного ладу України.
- Державні органи в Україні.
- Громадянське суспільство.

Тести для самоконтролю:

1) *Поняття конституційний лад та державний лад:*

- a) Синонімічні;
- b) Тотожні;
- c) Різні;
- d) Взаємопов'язані.

2) *Державний устрій України включає до себе такі складові:*

- a) Форму держави та її конституційне закріплення; характеристику України як демократичної, незалежної, правової, соціальної держави;
- b) Політичну, економічну, соціальну, духовно-культурну системи;
- c) Форму держави та її конституційне закріплення; характеристику України як демократичної, незалежної, правової, соціальної держави; політичну, економічну, соціальну, духовно-культурну системи;
- d) Ваш варіант відповіді.

3) *Верховенство верховної влади всередині країни та її незалежність у зовнішньополітичній сфері – це:*

- a) Верховенство права;
- b) Верховенство закону;
- c) Державний суверенітет;
- d) Демократична влада.

4) *Організація і діяльність суспільства, які передбачені і гарантовані Конституцією та законами:*

- a) Громадянське суспільство;
- b) Суспільний лад;
- c) Система суспільного ладу України;
- d) Конституційний лад.

5) *Складовими суспільного ладу є:*

- a) Конституційний лад України;
- b) Політична, економічна, соціальна, духовно-культурна системи;
- c) Український народ та державні органи;
- d) Всі варіанти вірні.

Література: нормативно-правова база [1; 5; 6];
основна [3; 5];
додаткова [17].

ТЕМА 8. Громадянство України

1. Поняття і зміст громадянства. Конституційно-правове регулювання відносин громадянства в Україні.
2. Принципи громадянства України.
3. Підстави набуття громадянства України.
4. Припинення громадянства України; його підстави.
5. Порядок вирішення питань громадянства України.

Основні поняття та терміни:

Громадянство України: натуралізація, репатріація, оптація, філіація, право крові, право ґрунту, експатріація, денатуралізація, міжнародні акти, зміст права на громадянство, документи, які підтверджують громадянство, принципи набуття громадянства, територія держави, умови прийняття до громадянства, втрата громадянства, зміна громадянства.

1. Інститут громадянства сформувався у процесі буржуазних революцій під впливом теорії про природні і невідчужувані права людини, про рівні її громадянські і політичні права в суспільстві. Починаючи з Декларації Незалежності Сполучених Штатів Америки, держава почала визнавати людину вільним і рівноправним членом громадського суспільства, активним учасником здійснення суверенної влади держави. Громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Громадянин України – особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України.

Громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України;

2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України "Про громадянство України" проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис "громадянин України", та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України;

4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

2. Законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах:

1) єдиного громадянства – громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин

України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України;

2) запобігання виникненню випадків безгромадянства;

3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України;

4) визнання права громадянина України на зміну громадянства;

5) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;

б) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;

7) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Громадянство є підставою, яка надає особі, що має статус громадянина. Можливість у повній мірі залучитися у політичне, економічне, правове та культурне життя суспільства і держави. Обсяг прав і свобод, якими особа може користуватися в окремій державі, а також обсяг обов'язків, що покладені на неї цією державою, перебуває у прямій залежності від наявності чи відсутності у особи статусу громадянина даної країни. Зміст громадянина становлять специфічні права та обов'язки: з одного боку – особи стосовно держави, а з другого – держави по відношенню до особи.

В межах України охорону прав громадян здійснюють відповідні органи державної влади, до яких слід віднести Президента України, Верховну Раду України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Уряд України та інші органи виконавчої влади, систему органів судової влади, органи Прокуратури України, органи внутрішніх справ, органами місцевого самоврядування, іншими інституціями. Захист прав громадян України за кордоном здійснюють від імені держави дипломатичні представництва, консульські та інші уповноважені установи та безпосередньо міністерство закордонних справ України.

Основне місце серед конституційних норм належить нормам, що визначають принципи громадянства України. Юридичні норми, що регулюють відносини громадянства, прийнято поділяти на такі основні групи:

1) норми Конституції, що визначають основні засади громадянства України;

2) норми Закону Про громадянство України, що регулюють на основі Конституції порядок визнання, набуття і припинення громадянства України;

3) норми підзаконних актів, що регулюють процедурні питання порядку визнання, набуття і припинення громадянства України та інші питання, що безпосередньо пов'язані з громадянством (наприклад, порядок отримання свідоцтва про громадянство тощо).

3. Громадянство України набувається:

1) за народженням;

2) за територіальним походженням;

3) внаслідок прийняття до громадянства;

4) внаслідок поновлення у громадянстві;

5) внаслідок усиновлення;

6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування,

7) влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя;

8) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;

9) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;

10) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства;

11) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України. Особа, яка народилася на території України від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України, є громадянином України.

Особа, яка народилася за межами України від осіб без громадянства, які постійно на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства іншої держави, є громадянином України.

Особа, яка народилася на території України від іноземців, які на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків, є громадянином України. Особа, яка народилася на території України, одному з батьків якої надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків або набула за народженням громадянство того з батьків, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, є громадянином України.

Особа, яка народилася на території України від іноземця і особи без громадянства, які на законних підставах проживають на території України, і

не набула за народженням громадянства того з батьків, який є іноземцем, є громадянином України. Новонароджена дитина, знайдена на території України, обоє з батьків якої невідомі (знайда), є громадянином України.

Особа, яка має право на набуття громадянства України за народженням, є громадянином України з моменту народження.

Особа, яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнорідні та неповнорідні) брат чи сестра, син чи дочка, онук чи онука народилися або постійно проживали до 24 серпня 1991 року на території, яка стала територією України відповідно до Закону України "Про правонаступництво України" або яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнорідні та неповнорідні) брат чи сестра народилися або постійно проживали на інших територіях, що входили на момент їх народження або під час їх постійного проживання до складу Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), і є особою без громадянства або іноземцем, який подав зобов'язання припинити іноземне громадянство, та подала заяву про набуття громадянства України, а також її неповнолітні діти реєструються громадянами України. Іноземці, які є громадянами (підданими) кількох держав, подають зобов'язання припинити громадянство всіх цих держав.

Іноземці, яким надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, замість зобов'язання припинити іноземне громадянство подають декларацію про відмову особи, якій надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, від іноземного громадянства.

Дитина, яка народилася чи постійно проживала на території УРСР (або хоча б один з її батьків, дід чи баба народилися чи постійно проживали на територіях, і є особою без громадянства або іноземцем, щодо якого подано зобов'язання припинити іноземне громадянство, реєструється громадянином України за заявою одного з батьків або опікуна чи піклувальника

Дитина, яка народилася на території України після 24 серпня 1991 року і не набула за народженням громадянство України та є особою без громадянства або іноземцем, щодо якого подано зобов'язання припинити іноземне громадянство, реєструється громадянином України за клопотанням одного з її законних представників.

4. Підстави припинення громадянства України

Громадянство України припиняється:

- 1) внаслідок виходу з громадянства України;
- 2) внаслідок втрати громадянства України;
- 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Громадянин України, який відповідно до чинного законодавства України є таким, що постійно проживає за кордоном, може вийти з громадянства України за його клопотанням.

Якщо дитина виїхала разом з батьками на постійне проживання за кордон і батьки виходять з громадянства України, за клопотанням одного з батьків разом з батьками з громадянства України може вийти і дитина.

Якщо один з батьків виїхав разом з дитиною на постійне проживання за кордон і виходить з громадянства України, а другий залишається громадянином України, дитина може вийти з громадянства України разом з тим із батьків, який виходить з громадянства України, за його клопотанням.

Підставами для втрати громадянства України є:

I. добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття.

Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто.

Не вважаються добровільним набуттям іншого громадянства такі випадки:

а) одночасне набуття дитиною за народженням громадянства України та громадянства іншої держави чи держав;

б) набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства своїх усиновителів унаслідок усиновлення її іноземцями;

в) автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства внаслідок одруження з іноземцем;

г) автоматичне набуття громадянином України, який досяг повноліття, іншого громадянства внаслідок застосування законодавства про громадянство іноземної держави, якщо такий громадянин України не отримав документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави;

II. набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;

III. добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

5. Основні засади правового регулювання порядку вирішення питань громадянства визначені у Конституції України. Вирішення комплексу питань, пов'язаних з проблемами громадянства України віднесено законодавством до компетенції відповідних органів держави – Президента України, Спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань громадянства і підпорядкованих йому органів, Міністерством закордонних справ України. Прийняття рішень у питаннях громадянства становить прерогативу глави держави. Тому заяви про вирішення питань щодо громадянства подаються громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства на ім'я Президента України.

Скласти схеми:

- Принципи громадянства України.

Теми рефератів і доповідей:

- Громадянство України як складова правового статусу особи.
- Набуття громадянства України: співвідношення Українського законодавства і міжнародного права.
- Законодавство України про громадянство: етапи розвитку, шляхи вдосконалення.

Тести для самоконтролю:

1) Яке з наведених формулювань є визначенням поняття «Громадянин України»:

- а) Всі особи, які проживають, або тимчасово перебувають на території України на законних підставах;
- б) Особи, які перебувають в особливих правових зв'язках з Україною;
- в) Сукупність осіб, які проживають в межах території нашої держави;
- г) Сукупність осіб, які проживають в межах території України, за виключенням території Автономної республіки Крим.

2) Підставами щодо прийняття до громадянства України для апатридів:

- а) Отримання дозволу на імміграцію;
- б) Подання декларації про відсутність іноземного громадянства;
- в) Подання декларації про відсутність подвійного громадянства;
- г) Подання декларації про зобов'язання припинити іноземне громадянство;
- д) Подання декларації про наявність законних джерел існування.

3) Підстави щодо прийняття до громадянства України для іноземців:

- а) Отримання дозволу на імміграцію;
- б) Подання декларації про відсутність іноземного громадянства;
- в) Подання декларації про відсутність подвійного громадянства;
- г) Подання декларації про зобов'язання припинити іноземне громадянство;
- д) Подання декларації про наявність законних джерел існування.

Література: нормативно-правова база [1; 7; 8; 9; 10; 11; 12];
основна [2; 3];
додаткова [15].

ТЕМА 9. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні

1. Поняття та види прав і свобод людини і громадянина в Україні.
2. Громадянські права і свободи людини і громадянина в Україні.
3. Політичні права і свободи громадян України.
4. Економічні права і свободи людини і громадянина в Україні.
5. Соціальні права і свободи людини і громадянина в Україні.
6. Культурні права і свободи людини і громадянина в Україні.
7. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні.
8. Обов'язки людини і громадянина в Україні.

Основні поняття та терміни:

Конституційно-правовий статус особи, конституційні права і свободи людини і громадянина, конституційні обов'язки людини і громадянина, права людини, суб'єктивне право особи, свобода людини і громадянина, природні (особисті, фізичні) права і свободи людини, право на життя, громадянські права, економічні права, соціальні права, культурні права і свободи, політичні права і свободи, право на захист, юридичний механізм захисту людиною своїх прав, конституційно-правовий механізм захисту людиною своїх прав, гарантії основних прав і свобод людини і громадянина, система гарантій, загальні гарантії, спеціальні (юридичні) гарантії, економічні гарантії, політичні гарантії, організаційні гарантії, омбудсман, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, подання уповноваженого.

1. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина становлять один з основних компонентів правового статусу особи і є тим засобом, що забезпечує всебічний розвиток особи, сприяє задоволенню її інтересів та потреб. Поняття «свобода людини і громадянина» можна визначити як встановлена і гарантована законодавством сфера автономії людини і громадянина у взаємовідносинах з державною владою та іншими членами суспільства. Це свобода волевиявлення, думки, совісті, переконань, свобода людини від втручання у сферу її особистого життя та особистих переконань з боку органів держави, інших державних інституцій, не державних утворень, інших членів суспільства тощо. Поняття права людини є відображенням того факту, що за кожною особою визнається певний комплекс природних невід'ємних прав та властивостей. Їх наявність зумовлюється самим фактом існування людини; визнання у людини таких властивостей і прав та їх невід'ємності є гарантією поваги до її гідності.

Обов'язки людини – це соціальні можливості, які відображають вимоги суспільства і держави до особи та її поведінки. Людина, реалізуючи права і свободи, має узгоджувати свою поведінку з певними правилами для того, щоб не завдати шкоди іншим членам суспільства.

Отже, права та свободи людини і громадянина – це її соціальні можливості, які визнані державою, встановлені у нормах її законодавства та забезпечені системою гарантій.

У сучасних демократичних державах загальноприйнято розглядати гарантії прав і свобод людини й громадянина як сукупність встановлених в конституції країни процесуальних норм, які спрямовані на захист основних прав і свобод людини, та як передбачені конституцією правозахисні інститути та основні принципи їхньої діяльності. До гарантій прав і свобод належать також особливі правила, що передбачені конституцією, які встановлюють межі та умови можливого обмеження прав і свобод людини.

До числа процесуальних норм, за допомогою яких забезпечується захист прав і свобод людини, належать: право на судовий захист прав і свобод людини, право на оскарження до суду незаконних дій та рішень органів державної влади та місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб; право на розгляд своєї справи у тому суді і тим суддею, до підсудності яких така справа віднесена законодавством, право на судовий захист, на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, право користуватися послугами адвоката, право не свідчити проти себе і своїх близьких, право вважатися невинуватим у вчиненні злочину, поки інше не буде доведено й встановлене вироком суду, право на відшкодування державою шкоди, що завдана незаконними діями або бездіяльністю органів державної влади або їх посадових осіб; право звертатися за захистом своїх прав і свобод у міждержавні організації по захисту прав і свобод людини.

До числа конституційних інститутів, що покликані забезпечувати захист прав і свобод людини, у світовій практиці відносять незалежний суд, а також інститут парламентського уповноваженого у правах людини (омбудсман). Наступний вид конституційних гарантій прав і свобод людини становлять правила, які визначають підстави та межі можливого обмеження прав і свобод людини.

Конституція України, як і конституції багатьох країн, встановлює конкретно, які з прав і свобод людини, що в ній закріплені, можуть бути обмежені або реалізація яких може бути припинена у період дії різного роду режимів надзвичайного стану, а які не підлягають обмеженню ні за яких умов.

2. Громадянські права і свободи іноді називають особистими, в силу того, що вони є індивідуальними, природними, виникають з часу народження людини, незалежно від її громадянства, і не можуть бути ніким скасовані чи припинені.

1). Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

2). Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям.

3). Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

4). Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

5). Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

6). Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

7). Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

8). Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

9). Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

3. Політичні права і свободи громадянина України – це конституційно визначена міра можливої політичної поведінки особи, насамперед, участі у безпосередньому народовладді, здійсненні державної влади і місцевого самоврядування, в яких особа виступає, перш за все, як громадянин України, учасник суспільних відносин. На відміну від громадянських прав, які є невідчужуваними, політичні права можуть обмежуватися відповідно до закону в інтересах національної безпеки та громадянського порядку; вони належать виключно громадянам України, які достигли 18 років і набули

повної правосуб'єктивності; високий ступень гарантованості політичних прав не лише на національному, а й на міжнародному рівні, рівень гарантованості постійно піддається моніторингу з боку впливових міжнародних організацій.

1). Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

2). Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

3) Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і

бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

4). Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

5). Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

4. Економічні права та свободи визначають можливість людини створювати матеріальні та особисті нематеріальні благ, володіти ними та здійснювати господарську діяльність.

1). Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

2). Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

5. Соціальні права і свободи дозволяють громадянам реалізовувати можливу поведінку або діяльність у соціальній сфері, яка пов'язана з можливістю людини працювати та відпочивати, захищати свої соціально-економічні права, отримувати соціальний захист, мати право на достатній життєвий рівень, отримувати належну медичну допомогу та користуватися страховою медициною тощо.

1). Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

2). Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

3). Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

4). Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

5). Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

6). Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

7). Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

6. Культурні права іноді визначають як духовні або ідеологічні права і свободи – це міра можливої поведінки або діяльності особи щодо задоволення своїх законних потреб у сфері освіти, літературної, художньої, наукової та технічної діяльності.

1). Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

2). Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

7. Під гарантією прав і свобод людини і громадянина прийнято розуміти систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина.

1). Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

2). Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади,

органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

3). Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

4). Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

5). Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

6). Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

7). Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

8). Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

9). Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

10). Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

8. Конституційні обов'язки людини і громадянина – це визначена нормами Конституції та законів України міра обов'язкової, належної поведінки та діяльності у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній) сферах суспільного життя.

1). Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

2). Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.

3). Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

4). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Скласти схеми:

- Система конституційних прав і свобод та обов'язків;
- Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- Класифікація конституційних обов'язків людини і громадянина;
- Система гарантій прав і свобод людини і громадянина;
- Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина;
- Міжнародний захист прав людини.

Теми рефератів і доповідей:

- Історія розвитку прав і свобод та обов'язків людини і громадянина.
- Правова держава – засіб реалізації та охорони прав, свобод людини і громадянина.
- Правовий статус людини і громадянина в національному праві України.
- Закріплення прав і свобод, обов'язків людини і громадянина в Конституції України.
- Конституційно-правовий механізм забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина.
- Конституційно-правові аспекти діяльності судових та правоохоронних органів із забезпечення прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.
- Міжнародний захист прав людини.

Тести для самоконтролю:

1) Закріплене в юридичних нормах можливість певної поведінки, спрямоване на здійснення відповідних прав людини:

- а) Межі здійснення прав людини;

- b) Права людини;
  - c) Суб'єктивне право особи;
  - d) Конституційне право людини.
- 2) За депутатським запитом депутат має право вимагати від посадових осіб або певного державного органу здійснення певних дій, таке суб'єктивне право є:**
- a) Відносним;
  - b) Абсолютним;
  - c) Реальним;
  - d) Правильної відповіді немає.
- 3) Право на свободу і особисту недоторканість, право на свободу світогляду і віросповідання:**
- a) Природним правом;
  - b) Громадянським правом;
  - c) Соціальним правом;
  - d) Культурним правом.
- 4) Які види гарантій ви знаєте:**
- a) Загальні та спеціальні;
  - b) Юридичні та неюридичні;
  - c) Економічні, політичні і організаційні;
  - d) Юридичні та спеціальні.
- 5) Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини на є:**
- a) Ю. Єхануров;
  - b) Н. Карпачова;
  - c) А. Яценюк;
  - d) В. Симоненко.

Література: нормативно-правова база [1; 13; 14];
 основна [3; 5];
 додаткова [7; 16].

ТЕМА 10. Форми безпосередньої демократії в Україні

1. Поняття і види форм безпосереднього народовладдя в Україні.
2. Вибори в Україні.
3. Референдуми в Україні.

Основні поняття та терміни:

Народовладдя, безпосереднє народовладдя, форми народовладдя, соціальні функції народовладдя, народний суверенітет, безпосередня

демократія, народне представництво, народне волевиявлення, референдум, плебісцит, конституційний референдум, законодавчий референдум, вирішальний референдум, консультативний референдум, обов'язковий референдум, факультативний референдум, вирішальний референдум, загальнонаціональний референдум, місцевий референдум, дорадче опитування громадян.

1. Згідно з Конституції України, народ України, як єдине джерело всієї влади, здійснює владу безпосередньо та через систему органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Статтею 38 Конституції передбачено, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Належність влади народові України та реалізація народом незалежної йому влади визначається як народовладдя.

Народовладдя може визнаватися реальністю, а не абстракцією лише тоді, коли воно забезпечується відповідним механізмом його здійснення. Складовими такого механізму є інститути безпосередньої і представницької демократії.

Для того, щоб безпосереднє народовладдя було справжнім народним волевиявленням, відображало інтереси народу, воно має здійснюватися в певних правових формах, які передусім повинні бути визначені і закріплені Конституцією та окремими законами. Відповідно до ст. 69 Конституції України, народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

2. Вибори виступають одним із важливих способів безпосередньої участі народу у формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування, а також, опосередковано, – інших інститутів; дозволяють перетворити волевиявлення громадян України у волю українського народу при формуванні представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. З одного боку вибори виступають як одна з основних форм реалізації народом належної йому влади – здійснення народного волевиявлення, а з другого – як засіб формування безпосередньо народом органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Сформування оптимального складу органу законодавчої влади, обрання глави держави, формування органів місцевого самоврядування визначається закріпленими у законодавстві основними засадами, які лежать в основі самої процедури утворення таких органів. Ці засади і сам порядок формування виборних органів встановлюється і законодавчо закріплюється в Конституції України, у відповідних законах про вибори та в інших нормативних актах.

3. В конституційному праві поняття «референдум» визначають як

спосіб прийняття громадянами рішень з найважливіших внутрішньополітичних і зовнішньополітичних питань держави, а також питань регіонального та місцевого значення. Відповідно до Закону «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» зміна або відміна законів, а також інших рішень, що їх прийнято референдумом, здійснюється обов'язково лише референдумом. Правовою основою проведення загальнонаціональних та місцевих референдумів в Україні є Конституція України, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», а також інші нормативні акти. Референдум – це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення.

Предметом всеукраїнського референдуму може бути:

- затвердження Конституції України, її окремих положень та внесення до Конституції України змін і доповнень;
- прийняття, зміна або скасування законів України або їх окремих положень;
- прийняття рішень, які визначають основний зміст Конституції України, законів України та інших правових актів.

На всеукраїнський референдум можуть виноситися питання, віднесені Конституцією України до відання України.

Виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про реалізацію права народу України на самовизначення та входження України до державних федеративних і конфедеративних утворень або вихід з них.

На всеукраїнський референдум не виносяться питання, віднесені законодавством України до відання органів суду і прокуратури; питання амністії та помилування; питання про вжиття державними органами України надзвичайних і невідкладних заходів щодо охорони громадського порядку, захисту здоров'я та безпеки громадян; питання, пов'язані з обранням, призначенням і звільненням посадових осіб, що належать до компетенції Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України.

На місцеві референдуми можуть виноситися питання, віднесені законодавством України до відання місцевого самоврядування відповідних адміністративно-територіальних одиниць, а також питання дострокового припинення повноважень відповідної Ради народних депутатів та її голови.

Виключно місцевими референдумами у відповідних адміністративно-територіальних одиницях вирішуються питання про найменування або перейменування сілрад, селищ, міст, районів, областей; питання про об'єднання в одну однойменних адміністративно-територіальних одиниць, які мають спільний адміністративний центр; питання про зміну базового рівня місцевого самоврядування у сільських районах; питання про реорганізацію або ліквідацію комунальних дошкільних навчальних закладів, а також дошкільних навчальних закладів, створених колишніми сільськогосподарськими колективними та державними господарствами. На місцеві референдуми не виносяться питання про скасування законних рішень вищестоящих органів державної влади і самоврядування; питання, віднесені

до відання органів суду і прокуратури; питання, пов'язані з обранням, призначенням і звільненням посадових осіб, що належать до компетенції відповідної місцевої Ради народних депутатів та її виконавчих і розпорядчих органів.

Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України, місцеві референдуми – відповідними місцевими Радами народних депутатів.

Верховна Рада України також призначає всеукраїнський референдум:

1) з питань затвердження або скасування Конституції України, а також з питань дострокового припинення повноважень Верховної Ради України, Президента України – якщо цього вимагають не менш як три мільйони громадян України, які мають право брати участь у референдумі;

2) з питань затвердження або скасування Конституції та інших законодавчих актів України, які відповідно до цього Закону можуть вноситись на всеукраїнський референдум, за винятком питань дострокового припинення повноважень Верховної Ради України та Президента України, – якщо цього вимагає на менш як половина народних депутатів України.

Місцева Рада народних депутатів також призначає місцевий референдум на вимогу депутатів, що становлять не менш як половину від загального складу Ради народних депутатів, або на вимогу, підписану однією десятою частиною громадян України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці і мають право брати участь у референдумі.

Однією з форм демократії в Україні є народовладдя. В Україні існує декілька форм безпосереднього народовладдя в Україні, але особлива роль належить референдуму. Водночас треба мати на увазі, що референдуми можуть бути як місцевими так і всеукраїнськими. Тому таким важливим є визначення умов призначення, процедури проведення та оголошення результатів референдумів, а за наслідками проведення референдумів введення в дію, зміну чи скасування законів або інших рішень, прийнятих на референдумі.

Ініціативна група всеукраїнського референдуму утворюється на зборах громадян України, в яких беруть участь не менш як 200 осіб, які мають право на участь у референдумі.

Ініціативна група обласного, міського (міст республіканського і обласного підпорядкування), районного, районного в місті референдуму утворюється на зборах за участю не менш як 200 громадян України, а міського (міст районного підпорядкування), селищного і сільського референдуму – на зборах за участю не менш як 50 громадян України, які мають право на участь у референдумі і постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Не пізніше як за десять днів до проведення зборів з питання всеукраїнського референдуму їх ініціатори повинні письмово повідомити про час, місце і мету зборів голову районної, міської (міст республіканського та обласного підпорядкування) Ради народних депутатів, на території якої проводитимуться збори, а зборів з питань місцевого референдуму – голову

місцевої Ради народних депутатів, у межах території якої пропонується провести місцевий референдум.

Перед початком зборів проводиться реєстрація учасників зборів, складається їх список із зазначенням прізвищ, імен та по батькові, місця проживання. На зборах обираються їх голова і секретар; подальший порядок денний повинен включати обговорення доцільності проведення референдуму та формулювання питання, що пропонується на нього винести.

У разі схвалення більшістю учасників зборів пропозиції про проведення референдуму та затвердження формулювання питання, що пропонується на нього винести, обирається ініціативна група, якій доручається організація збирання підписів громадян.

Ініціативна група всеукраїнського референдуму складається не менш як з 20 громадян України, які мають право брати участь у референдумі. Ініціативна група місцевого референдуму складається не менш як з 10 громадян України, які мають право брати участь у референдумі і постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Про проведення зборів складається протокол із зазначенням результатів голосування з питань порядку денного.

Документи проведених зборів – список їх учасників, протокол зборів, точне формулювання питання, що пропонується винести на референдум, та список членів ініціативної групи із зазначенням даних документів, що посвідчують їх особи, підписуються головою і секретарем зборів.

Від дня одержання свідоцтва про реєстрацію ініціативна група має право організувати та безперешкодно здійснювати збирання підписів на листах для підписів громадян під вимогою про проведення референдуму (підписних листах).

Загальний термін збирання підписів з питання про проведення всеукраїнського референдуму не повинен перевищувати трьох місяців, а місцевого референдуму – одного місяця від дня одержання свідоцтва про реєстрацію першої з створених по даному референдуму ініціативних груп.

На кожному підписному листі повинно бути найменування, порядковий номер ініціативної групи, порядковий номер підписного листа та формулювання питання, що пропонується винести на референдум. Форми підписних листів всеукраїнського та місцевих референдумів затверджуються Центральною комісією з всеукраїнського референдуму.

Члени ініціативної групи повинні попередити громадянина України, що його підпис може бути поставлено лише на одному підписному листі під даною вимогою про проведення референдуму.

Верховна Рада України, відповідна місцева Рада народних депутатів після одержання належним чином оформленої пропозиції приймають на сесії у місячний строк одне з таких рішень:

- 1) про призначення референдуму;
- 2) про відхилення пропозиції про проведення референдуму у разі наявності серйозних порушень цього Закону, які впливають на підстави для

призначення референдуму;

3) про прийняття рішення, яке пропонується у вимозі про призначення референдуму, без наступного проведення референдуму.

У разі якщо на всеукраїнський референдум виноситься питання про дострокове припинення повноважень Президента України, рішення приймається більшістю не менш як дві третини від загальної кількості народних депутатів України.

Скласти схеми:

- Форми безпосередньої демократії в Україні.
- Класифікація референдумів в Україні.

Теми рефератів і доповідей:

- Безпосередня демократія в Україні.
- Форми безпосереднього народовладдя в Україні.
- Референдуми в Україні.

Тести для самоконтролю:

1) Належність усієї суспільної влади, в тому числі державної народові, вільне здійснення народом цієї влади відповідно до його суверенної волі в інтересах як всього суспільства, так і кожної людини:

- a) Безпосередня демократія;
- b) Народовладдя;
- c) Народне представництво;
- d) Суверенітет народу.

2) Форми народовладдя:

- a) Безпосередня і представницька;
- b) Імперативна і консультативна;
- c) Дозаконодавчий і післязаконодавчий;
- d) Всі варіанти вірні.

3) Право на участь у референдумі:

- a) Політичне право особи;
- b) Громадянське право особи;
- c) Культурне право особи;
- d) Це обов'язок кожного громадянина.

4) Всеукраїнський референдум призначається:

- a) Кабінетом Міністрів України;
- b) Верховною Радою України;
- c) Президентом України;
- d) Народом України.

5) За порушенням законодавства про референдуми настає:

- a) Цивільна або кримінальна відповідальність;
- b) Кримінальна або адміністративна відповідальність;
- c) Цивільна або адміністративна відповідальність;
- d) Цивільна, адміністративна або кримінальна відповідальність.

Література: нормативно-правова база [1; 15; 16; 17; 18; 19];
основна [1; 3; 5];
додаткова [14].

ТЕМА 11. Конституційно-правові основи організації державної влади в Україні

1. Конституційно-правовий інститут державної влади України.
2. Конституційні засади побудови і діяльності органів державної влади України.
3. Система органів державної влади України, конституційно-правове регулювання.

Основні поняття та терміни:

Державна влада, орган державної влади, державний апарат, державний механізм, компетенція органу державної влади, лобізм, народовладдя, народний суверенітет, суверенітет народу, безпосередня демократія, народне представництво, народне волевиявлення, референдум, місцеві референдуми, глава держави, Президент, народний депутат України, парламентаризм, парламент, Верховна Рада України, голова Верховної Ради України, Виконавча влада, Кабінет Міністрів України, міністерство, державний комітет (державна служба), центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, місцеві державні адміністрації, суб'єкти виконавчої влади, постійні органи Кабінету Міністрів України, судова влада, судова система, правосуддя, судочинство, принципи судочинства, суд, суддя, конституційно-правовий статус суддів, суди загальної юрисдикції, спеціалізовані суди, прокуратура, прокурор, система прокуратури України, функції прокурора, акти органів прокуратури.

1. Одним із основоположних принципів конституційного ладу України, відповідно до Конституції України (28.06.1996), є принцип народовладдя. Згідно із статтею 5 Конституції, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Це визначається як народовладдя. Український народ здійснює належну йому владу як безпосередньо, так і через систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Орган державної влади – це, передовсім, певна державна інституція, установа.

У своїй сукупності, як вважає О.О. Майданник, органи державної влади утворюють державний апарат. Органи державної влади уособлюють державу, яка являє собою найбільш важливий компонент механізму здійснення повновладдя народу.

Наука конституційного права виділяє наступні ознаки органу держави:

– конституційно-правовий статус;

– особливості його формування;

– характер державно-владних повноважень;

– специфіка взаємовідносин різних державних органів і структур громадянського суспільства.

Державно-владні повноваження характеризуються тим, що:

а) порядок формування і діяльність органу, його структура і компетенція закріплюються нормами права, насамперед конституційного;

б) орган держави наділяється правом видання юридичних актів, які є обов'язковими для виконання суб'єктами права (закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів тощо);

в) встановлені цими нормативно-правовими актами приписи забезпечуються засобами переконання, виховання, можливості застосування примусової сили держави;

г) державний орган при реалізації своїх функцій і повноважень спирається на матеріально-фінансове забезпечення своїх приписів.

В законах детально регламентується всі сторони організації і діяльності окремих видів органів, визначається їх компетенція, форми і порядок здійснення державними органами своїх повноважень, види відповідальності, характер взаємовідносин з іншими органами і організаціями тощо.

2. Побудова і діяльність органів державної влади України базується на певних засадах, що закріплені в Конституції України і втілені у відповідних законах. До загальних конституційних засад формування і функціонування органів державної влади належать:

1). Народовладдя. Відповідно до Конституції (ст. 5):

Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу.

2). Принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Принцип розподілу влад дає можливість забезпечити рівновагу між різними гілками державної влади з тим, щоб виключити можливість узурпації влади однією особою чи групою осіб тієї чи іншої гілки державної влади. Відповідно до

Конституції (ст. 6):

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Засобами забезпечення ефективного функціонування державного механізму, побудованого на засадах розподілу влади, і недопущення узурпації влади є такі передбачені у законодавстві інститути:

1. Інститут промульгації законів (промульгація від лат. Promulgatio – публічне оголошення, обнародування, опублікування державного акту; промульгація законів – право Президента скріплювати підписом і обнародувати закони, прийняті Парламентом);
2. Інститут вето (вето від лат. Veto – забороняю; право Президента забороняти введення в дію законів, якщо вони суперечать чинному законодавству);
3. Право порушувати питання про недовіру і висловлювати недовіру;
4. Інститут імпичменту (порядок притягнення до відповідальності і судового розгляду справ про злочини найвищих посадових осіб держави);
5. Інститут інаугурації (інаугурація від лат. Inauguro – посвячую; урочиста процедура вступу на посаду глави держави, коронація монарха).

До зазначених засобів також належать:

- встановлення різних дат виборів парламенту та Президента України;
- право парламенту на дострокове припинення повноважень президента країни;
- право президента на розпуск парламенту;
- спільне призначення президентом і парламентом найвищих посадових осіб держави тощо.

3). Принцип верховенства права. Цей принцип закріплено у ст. 8 Конституції України:

В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

4). Принцип законності (ст 6, 19):

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

5). Принцип політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (ст. 15):

Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

6). Принцип гласності і відкритості у діяльності державних органів.

Відповідно до цього принципу зміст всієї роботи центральних і місцевих органів держави має бути доступним і відомим кожному (Висвітлення роботи Верховної Ради України, її органів, систематичне надання інформації про роботу Президента України, уряду України, центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, висвітлення роботи судових органів), за винятком діяльності, пов'язаної з державною таємницею.

Спеціальні принципи стосуються побудови і діяльності окремих видів органів державної влади України, що уособлюють законодавчу, виконавчу і судову гілки державної влади. Вони регламентуються законодавчими актами відповідних галузей права.

3. Відповідно до статі 6 Конституції України, організація і функціонування державної влади в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Кожна із гілок державної влади представлена відповідними органами державної влади, а саме: законодавчу владу представляє Верховна Рада України, виконавчу владу – Кабінет Міністрів України та інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, судову владу – Конституційний Суд України, загальні суди, що очолює Верховний Суд України, спеціалізовані суди, інші органи, що наділені відповідною компетенцією.

Главою нашої держави є Президент України.

Питання щодо правового статусу кожного з органів державної влади, порядку їх формування і припинення повноважень, основ їхньої компетенції, форм і порядку здійснення органами своїх повноважень визначаються у наступних розділах Конституції України:

Розділ IV Верховна Рада України

Розділ V Президент України

Розділ VI Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади

Розділ VII Прокуратура

Розділ VIII Правосуддя
Розділ XII Конституційний Суд України
Детальна регламентація питань діяльності окремих органів державної влади здійснюється у законах України та інших нормативно-правових актах.

Скласти схеми:

- Система законодавчої влади
- Система органів виконавчої влади.
- Судова система України.

Теми рефератів і доповідей:

- Поділ влади – основний конституційний принцип побудови і функціонування державного механізму України.
- Компетенція органу державної влади: поняття, характерні ознаки, особливості.

Тести для самоконтролю:

1) Що з наведеного є основними ознаками державної влади:

- a) Відсутність повноважень щодо владно-примусового впливу;
- b) Виконання завдань і функцій держави лише у якійсь одній із специфічних сфер здійснення державної влади;
- c) Діяльність у сфері, визначеній указами Президента України;
- d) Право застосовувати заходи державного примусу;
- e) Право приймати обов'язкові до виконання всіма суб'єктами правовідносин юридичні акти.

2) Державний апарат – це:

- a) Заснована державою інституція, сформована у встановленому державою порядку, уповноважена на здійснення завдань і функцій держави, наділена державно-владними повноваженнями;
- b) Структура і підпорядкування всіх державних організацій, що здійснюють покладені на них законодавством завдання і функції;
- c) Сукупність усіх органів державної влади.

3) Державний механізм – це:

- a) Заснована державою інституція, сформована у встановленому державою порядку, уповноважена на здійснення завдань і функцій держави, наділена державно-владними повноваженнями;
- b) Структура і підпорядкування всіх державних організацій, що здійснюють покладені на них законодавством завдання і функції;
- c) Сукупність усіх органів державної влади.

4) Орган державної влади – це:

- a) Заснована державою інституція, сформована у встановленому державою порядку, уповноважена на здійснення завдань і функцій

- держави, наділена державно-владними повноваженнями;
- б) Структура і підпорядкування всіх державних організацій, що здійснюють покладені на них законодавством завдання і функції;
  - в) Сукупність усіх органів державної влади.

Література: нормативно-правова база [1];
основна [3; 4];
додаткова [2; 13].

ТЕМА 12. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні

1. Поняття Верховної Влади – парламенту України.
2. Склад і структура Верховної Влади України.
3. Функції та повноваження Верховної Влади України.
4. Основні форми роботи Верховної Влади України.
5. Законодавчий процес в Україні.
6. Народні депутати України.
7. Уповноважений Верховної Влади України з прав людини.

Основні поняття та терміни:

Парламент, Парламент України, парламентаризм, Верховна Рада України, конституційно-правовий статус Верховної Ради України, склад Верховної Ради, голова Верховної Ради, структура Верховної Ради, функції Верховної Ради, законодавча ініціатива, повноваження Верховної Ради, комітети Верховної Ради, депутатські групи (фракції), більшість, парламентська більшість, опозиція, парламентська опозиція, пленарні засідання, тимчасові слідчі комісії, Рахункова палата.

1. Відповідно до ст. 75 Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. З прийняттям Конституції України 1996 р., Верховна Рада України за своїм статусом набула всіх основних рис парламенту України. Конституювання Верховної Ради України єдиним органом законодавчої влади втілює доктринальне положення: закони, які є актами, що після Конституції України мають найвищу юридичну силу, вправі приймати виключно Верховна Рада. З метою здійснення правового регулювання суспільних відносин на рівні закону, народ України обирає лише один постійний орган – парламент.

Як парламент, Верховна Рада України – це єдиний, загальнонаціональний, представницький, колегіальний, виборний, однопалатний, постійно діючий орган законодавчої влади України. Верховна

Рада України є загальнонаціональним представницьким органом державної влади, оскільки вона наділена правом представляти весь Український народ – громадян України всіх національностей – і виступати від імені всього народу.

2. Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Народним депутатом України може бути громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.

Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

3. Функції Верховної Ради України – це основні напрями та види діяльності даного органу державної влади, в яких має свій вираз сутність, зміст та соціальне призначення парламенту, як провідної структурно-організаційної складової частини механізму української держави, представницького органу всього народу України, що здійснюється відповідно до визначеної Конституцією і законами України його компетенції.

До повноважень Верховної Ради України належить:

- 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції;
- 2) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 Конституції;
- 3) прийняття законів;
- 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- 5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- 6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- 7) призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;
- 8) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- 9) оголошення за поданням Президента України стану війни і

укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;

10) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту), встановленому статтею 111 Конституції;

11) розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;

12) надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України;

13) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції;

14) затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

15) призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених цією Конституцією;

16) призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;

17) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;

18) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

19) призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України;

20) призначення половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

21) призначення на посаду та припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;

22) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

23) схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

24) надання згоди на призначення на посади та звільнення з посад Президентом України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України;

25) надання згоди на призначення Президентом України на посаду

Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади;

26) призначення третини складу Конституційного Суду України;

27) обрання суддів безстроково;

28) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

29) утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів;

30) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;

31) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

32) надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

33) здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією;

34) прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менш як однією третиною від конституційного складу Верховної Ради України;

35) призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату;

36) затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності.

Верховна Рада України здійснює інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Верховна Рада України за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів України від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Верховна Рада України обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликає їх.

5. Верховна Рада України працює сесійно. Верховна Рада України збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів.

Позачергові сесії Верховної Ради України, із зазначенням порядку денного, скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України або на вимогу Президента України.

Повноваження Верховної Ради України, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання.

6. Повноваження народного депутата України припиняються достроково у разі:

- 1) складення повноважень за його особистою заявою;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- 4) припинення його громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України;
- 5) смерті.

Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

7. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є:

- 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;
- 2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина;
- 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню;
- 4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі;
- 5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина;
- 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;
- 7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод.

Скласти схеми:

- Функції Верховної Ради України
- Структура Верховної Ради України.
- Склад Верховної Ради.
- Стадії законодавчого процесу.

Теми рефератів і доповідей:

- Становлення та розвиток парламентаризму в Україні.
- Верховна Рада – Парламент України.
- Функції Верховної Ради.
- Конституційно-правовий статус народного депутата України.

Тести для самоконтролю:**1) Верховна Рада України призначає та звільняє:**

- d) Половину складу Ради Національного банку України;
- e) Генерального прокурора України;
- f) Прем'єр міністра України;
- g) Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України.

2) Термін повноважень Верховної Ради України становить:

- a) 4 роки;
- b) 5 років;
- c) 6 років;
- d) певний термін законодавцем не встановлено, однак зазвичай він становить 4 роки.

3) Конституційний склад Верховної Ради України становить:

- a) 125 народних депутатів України;
- b) 225 народних депутатів України;
- c) 450 народних депутатів України;
- d) ця цифра коливається в залежності від того, як пройшли вибори.

4) Діяльність Верховної Ради України регламентується:

- a) Законом України «Про Верховну Раду України»;
- b) Законом України «Про парламент України»;
- c) Регламентом «Про Верховну Раду України»;
- d) Регламентом «Про парламент України».

5) Позачергові вибори до Верховної Ради України призначає:

- a) Голова Верховної Ради України;
- b) Президент України;
- c) Спікер;
- d) Ваш варіант відповіді.

Література: нормативно-правова база [1];
основна [3; 5; 6];
додаткова [3; 8; 9].

ТЕМА 13. Президент України

1. Загальна характеристика конституційно-правового статусу президента.
2. Становлення інституту президента в Україні.
3. Порядок виборів Президента України.
4. Функції та повноваження Президента України.
5. Підстави дострокового припинення повноважень Президента України.

Основні поняття та терміни:

Інститут президентства, глава держави, Президент України, конституційно-правовий статус Президента, право недоторканості, імпичмент, функції Президента України, компетенція Президента, Акти Президента України, право вето, система “стримувань і противаг”, Адміністрація Президента, постійні представники Президента.

1. Як глава держави Президент України є найвищою посадовою особою в країні. Він наділяється повноваженнями виступати від імені України як у внутрішньому житті країни, так і в міжнародних відносинах. Положення Конституції приводять до висновку, що Президент України є найвищою посадовою особою української держави, яка має забезпечувати цілісність держави. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Визначаючи статус Президента України, Конституція встановлює коло його повноважень, принципи взаємовідносин з органами, що представляють всі гілки державної влади в Україні. Кожна з гілок влади має можливість застосовувати механізм стримувань і противаг. Так, в разі вчинення Президентом державної зради або іншого злочину, Верховна Рада має право на усунення Президента з поста у порядку особливої процедури імпичменту.

Президент є главою держави, який формально та фактично займає вище місце в ієрархії державних інститутів і здійснює функцію вищого представництва як в середині держави, так і за її межами.

Його конституційно-правовий статус закріплений у Конституції України, якому присвячено цілий розділ, та низці законів. Він займає особливе місце в системі органів державної влади і не належить до жодної з гілок влади. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності держави, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина.

3. Для проведення виборів територія України поділяється на 225 територіальних виборчих округів. Кількість таких округів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі встановлюється Центральною виборчою комісією з урахуванням їх адміністративно-територіального устрою та кількості виборців на підставі даних центрального органу виконавчої влади з питань статистики. Територіальний виборчий

округ включає в себе один або кілька районів, міст, районів у містах.

Рішення про утворення територіальних виборчих округів приймається Центральною виборчою комісією не пізніше як за вісімдесят три дні до дня виборів. Територіальні виборчі округи утворюються Центральною виборчою комісією з приблизно рівною кількістю виборців у кожному виборчому окрузі на всій території України за пропозиціями відповідно Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських рад з урахуванням адміністративно-територіального устрою. Орієнтовну кількість виборців у виборчому окрузі, номер, територіальні межі та центри виборчих округів визначає Центральна виборча комісія.

Рішення про утворення територіальних виборчих округів публікується Центральною виборчою комісією в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" у триденний строк з дня прийняття нею відповідного рішення, а також розміщується на офіційному сайті Центральної виборчої комісії. Витяги із рішення про утворення територіальних виборчих округів публікується Центральною виборчою комісією в регіональних друкованих засобах масової інформації в семиденний строк з дня прийняття такого рішення. При цьому кількість витягів, зазначених у цій статті, повинна дорівнювати кількості регіонів, визначених частиною другою статті 133 Конституції України.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

Вибори Президента України проводяться по єдиному загальнодержавному одномандатному виборчому округу, який включає в себе всю територію України.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

Проживання в Україні означає:

- 1) проживання на території в межах державного кордону України;
- 2) перебування на судні, що перебуває у плаванні під Державним Прапором України;

3) перебування громадян України у встановленому законодавством порядку у відрядженні за межами України, служба в дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України, міжнародних організаціях та їх органах;

4) перебування на полярних станціях України;

5) перебування у складі формування Збройних Сил України, дислокованого за межами України;

6) перебування громадян України за її межами відповідно до чинних міжнародних договорів України.

Не може бути висунутим кандидатом на пост Президента України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більш як два строки підряд. Особа, яка двічі підряд обиралася на пост Президента України, не може бути висунута кандидатом на цей пост.

Особа, повноваження якої на посту Президента України були припинені достроково відповідно до Конституції України, не може бути висунута кандидатом на пост Президента України на позачергових виборах, призначених у зв'язку з вказаним припиненням повноважень.

4. Водночас для розумінні статусу Президента України потрібно визначити повноваження Президента, закріплені в ст.106 Конституції України. При цьому слід звернути увагу на те, що в одних випадках дані повноваження належать виключно Президенту, а в інших – вони стикаються з повноваженнями інших органів державної влади. У даному контексті досить цікавими є особливості взаємовідносин Президента і Верховної Ради, адже при цьому Президент виступає як повноправний учасник законодавчого процесу.

Також, необхідним є визначення повноважень Президента в системі органів виконавчої влади, насамперед його взаємовідносин з Кабінетом Міністрів України.

Окрім цього, потрібно окреслити основні повноваження голови держави у військовій сфері, сфері національної безпеки, зовнішньої політики, у сфері громадянства.

Президент України:

1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

4) приймає рішення про визнання іноземних держав;

5) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в

інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;

6) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

7) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією;

8) припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;

9) призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку;

10) призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах;

11) призначає за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади;

12) призначає половину складу Ради Національного банку України;

13) призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

14) призначає на посади та звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України;

15) утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

16) скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

19) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України;

20) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі

необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

22) призначає третину складу Конституційного Суду України;

23) утворює суди у визначеному законом порядку;

24) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

25) нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними;

26) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

27) здійснює помилування;

28) створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби;

29) підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

31) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

5. Повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

1) відставки;

2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

3) усунення з поста в порядку імпічменту;

4) смерті.

Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі.

Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України.

За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку

імпiчменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпiчмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

Скласти схеми:

- Функції та повноваження Президента України.
- Структура Адміністрації Президента України.

Теми рефератів і доповідей:

- Місце і роль Президента в механізмі державної влади.
- Конституційно-правовий статус Президента України.
- Конституційно-правовий статус Адміністрації Президента України.

Тести для самоконтролю:

1) Президент України обирається на строк:

- a) 4 роки;
- b) 5 років;
- c) Законодавець чітко не визначає, але за загальним правилом це 4 роки;
- d) Законодавець чітко не визначає, але за загальним правилом це 5 років.

2) Президент України може бути особою, яка на день виборів досягла:

- a) 25 років;
- b) 30 років;
- c) 35 років;
- d) 40 років.

3) Згідно з Конституцією України одна й та сама особа не може бути Президентом України більш ніж:

- a) 1 строк підряд;
- b) 2 строки підряд;
- c) 3 строки підряд;
- d) Обмежень немає.

4) Президент України очолює:

- a) Раду національної безпеки і оборони України;
- b) Збройні Сили України;
- c) Виконавчу владу України;
- d) Всі варіанти вірні.

5) Актами Президента України є:

- a) Закони України;
- b) Укази Президента України;
- c) Розпорядження Президента України;
- d) Накази Президента України.

Література: нормативно-правова база [1; 20];
основна [2; 3; 5].

ТЕМА 14. Органи виконавчої влади України

1. Поняття органів виконавчої влади та їх система.
2. Кабінет Міністрів України – вищий орган в системі органів виконавчої влади України.
3. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади.
4. Місцеві органи виконавчої влади.

Основні поняття та терміни:

Виконавча влада, система виконавчої влади в Україні, функції виконавчої влади в Україні, суб'єкти виконавчої влади, місцеві органи державної виконавчої влади, уряд, Кабінет Міністрів України, органи Кабінету Міністрів, міністр, міністерство, відставка уряду, резолюція недовіри, Державні комітети, Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, державна служба, державні службовці, місцеве управління, місцеві державні адміністрації, завдання місцевих державних адміністрацій, повноваження органів місцевих державних адміністрацій, акти органів виконавчої влади.

1. Виконавча влада являє собою одну із трьох самостійних, формально незалежних одна від одної гілок державної влади. Функціональне призначення виконавчої влади полягає насамперед у виконанні Конституції і законів України, а також інших актів, що приймаються органом законодавчої влади, іншими органами державної влади. Державна виконавча влада є владою правозастосовчою.

Організаційно виконавча влада уособлена в системі відповідних органів державної влади, через які регулюються її функції та владні повноваження.

Особливість виконавчої влади полягає у тому, що вона насамперед спрямована на оперативне управління суспільними процесами. Її змістом є виконавчо-розпорядча діяльність, а отже, і наділення її відповідними повноваженнями.

Необхідною умовою успішного функціонування виконавчої влади є

наявність певних організаційних структур в системі державного механізму – відповідних органів державної влади. Такі органи призначені здійснювати функції державної виконавчої влади, а саме – функції управління економічними і соціальними процесами в суспільстві і державі. Функціонування виконавчої гілки державної влади забезпечується через діяльність системи органів виконавчої влади, що мають вертикальний зв'язок між супідрядними органами виконавчої влади, на підставі розподілу повноважень між ними.

Розгалужена і різноманітна система органів виконавчої влади побудована в Україні з метою управління економікою всієї країни, реалізації функцій у різних сферах виконавчо-розпорядчої діяльності в державі. Органи виконавчої влади утворюються залежно від предмета, сфери діяльності та території, на яку поширюються їх повноваження.

2. Вищим органом у системі органів виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України, який водночас є колегіальним органом виконавчої влади загальної компетенції. Процес формування Кабінету Міністрів, його склад та умови функціонування, його відповідальність, підконтрольність та підзвітність, а також повноваження Кабінету Міністрів України закріплені в Конституції (розділ VI), що у межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених у статтях 85, 87 Конституції України.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, актами Президента України.

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України.

Персональний склад Кабінету Міністрів України призначається Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

Прем'єр-міністр України входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на утримання цих органів.

Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраним Президентом України.

Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають

право заявити Президентові України про свою відставку.

Відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінетові Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України, відставку якого прийнято Президентом України, за його дорученням продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України, але не довше ніж шістдесят днів.

Прем'єр-міністр України зобов'язаний подати Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів України за рішенням Президента України чи у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України резолюції недовіри.

Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

5) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

6) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

7) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

8) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

9) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

10) виконує інші функції, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом.

Члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих

органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України.

3. Водночас для розуміння системи органів виконавчої влади неможливе без вивчення її центральних органів – міністерств, державних комітетів (державних служб) та центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, які визначаються спеціальним законом або в переважній більшості положеннями, затвердженими Президентом. Порядок утворення і діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади регулюються Конституцією України, Законом України «Про кабінет Міністрів України».

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації.

Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій.

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь.

Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

4. Місцевими органами виконавчої влади є місцеві державні адміністрації. Порядок формування і діяльності цих органів виконавчої влади, обсяг їх компетенції, порядок її здійснення та інші питання, що стосуються місцевих органів державної виконавчої влади, регулюються Конституцією України, Законом України «Про місцеві державні адміністрації», деякі питання щодо взаємодії із органами місцевого самоврядування – Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

- 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;
- 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;
- 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;
- 4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
- 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;
- 6) взаємодію з органами місцевого самоврядування;
- 7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Скласти схеми:

- Система органів виконавчої влади в Україні.
- Склад Кабінету Міністрів України.
- Центральні органи виконавчої влади в Україні.
- Система місцевих органів виконавчої влади.

Теми рефератів і доповідей:

- Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади, його конституційно-правовий статус.
- Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади – система, порядок формування, основні функції та повноваження.
- Система місцевих органів виконавчої влади: порядок формування, основні функції та повноваження.

Тести для самоконтролю:

1) Який орган очолює виконавчу владу:

- a) Президент України;
- b) Кабінет Міністрів України;
- c) Президент України та Кабінет Міністрів України разом;
- d) Спікер.

2) Прем'єр-міністр України призначається Президентом України в ... строк після одержання згоди Верховної Ради України:

- a) 3-денний;
- b) 5-денний;
- c) 7-денний;
- d) 10-денний.

3) До основних завдань Кабінету Міністрів України належить:

- a) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України;
- b) забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- c) спрямування та координація діяльності міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю;
- d) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

4) Основним нормативно-правовим актом, який регулює діяльність Кабінету Міністрів України є:

- a) Закон України «Про Кабінет Міністрів України»;
- b) Постанова «Про Кабінет Міністрів України»;
- c) Указ Президента «Про Кабінет Міністрів України»;
- d) На сьогодні є проект закону України «Про Кабінет Міністрів України».

5) Кабінет Міністрів України відповідно до Бюджетного кодексу України розробляє і щороку не пізніше ... подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Порядок розгляду у Верховній Раді України проекту закону про Державний бюджет України, підготовленого Кабінетом Міністрів України, та його прийняття визначаються Бюджетним кодексом України:

- a) 15 липня;
- b) 15 вересня;
- c) 15 листопада;
- d) 15 грудня.

Література: нормативно-правова база [1; 21];
основна [3; 5];
додаткова [1].

ТЕМА 15. Конституційний Суд України

1. Поняття Конституційного Суду України.
2. Порядок формування Конституційного Суду України.
3. Функції та повноваження Конституційного Суду України.
4. Структура та організація (порядок) діяльності Конституційного Суду України.

Основні поняття та терміни:

Судова система, правосуддя, спеціалізація судів, адміністративні суди, господарські суди, суди загальної юрисдикції, принцип спеціалізації, принцип територіальності, суд, суддя, конституційно-правовий статус судді, гарантії діяльності суддів, недоторканість суддів, право на судовий захист, акти органів судової влади, Конституційний Суд України, конституційна юрисдикція, принципи функціонування Конституційного Суду України, функції Конституційного Суду України, суддя Конституційного Суду України, конституційне подання, конституційне звернення.

1. Однією з необхідних ланок системи органів державної влади будь-якої демократичної держави визнано Конституційний Суд. Такі суди діють у переважній більшості країн Європи. В Конституції України також заснований орган конституційної юрисдикції – Конституційний Суд України.

Характер і зміст діяльності Конституційного Суду свідчить, що він є невід'ємною складовою судової влади. Разом з тим Конституційний Суд є особливим державним органом, статус якого істотно відрізняється від статусу судів загальної юрисдикції. Від є єдиним органом державної влади, основним завданням якого визначено гарантування верховенства Конституції України, як Основного Закону держави на всій території України.

Як особливий орган державної влади, Конституційний Суд не входить до системи судів загальної юрисдикції і виступає як незалежний орган в системі органів державної влади. В той же час Конституційний Суд є органічним елементом системи судової влади України. Він реалізує свої повноваження шляхом розгляду і вирішення в судовому засіданні справ, щодо конституційності законів та інших правових актів. Конституційний Суд дає висновки з питань своєї компетенції, що передбачені Конституцією і Законом «Про Конституційний Суд України».

В умовах становлення України як демократичної, правової, соціальної держави суттєво зростає роль судової влади. Саме на суди, які діють незалежно від інших гілок влади, покладено функцію здійснення правосуддя, метою якого є захист конституційного ладу, прав і свобод громадян, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності.

Тому таким важливим є вивчення конституційних основ організації судової влади в Україні, функцій судової влади, порядку розгляду судових справ, процесуального порядку діяльності судових органів та інше.

Окрім цього судову систему неможливо уявити без судді, а, отже, необхідно визначити його конституційно-правовий статус. Для цього потрібно знати вимоги до кандидатів на посаду судді, порядок проходження їх навчання та призначення. Дані питання регулюються Законом України «Про судоустрій та статус суддів».

Також даний Закон чітко визначає та закріплює юрисдикцію загальних та спеціалізованих судів. Водночас контроль за відповідністю законів та інших нормативно-правових актів Конституції, тлумачення окремих її положень зумовили створення Конституційного Суду України. Повноваження, порядок створення і діяльності Конституційного Суду регламентується Конституцією України, Законом «Про Конституційний Суд України», Регламентом Конституційного Суду України.

Конституційний Суд є незалежним від виконавчої, законодавчої та судової влади. Як конституційний орган він не входить до системи судів України загальної юрисдикції. Специфіка його діяльності полягає в тому, що він не здійснює правосуддя в повному розумінні цього слова, оскільки вирішує не спори, а питання про відповідність законів та інших нормативних актів Конституції України.

2. Верховна Рада України призначає суддів Конституційного Суду України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів.

Пропозиції щодо кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України вносить Голова Верховної Ради України, а також може вносити не менш як 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України; при цьому депутат має право поставити підпис під пропозицією про висунення лише однієї кандидатури і ці підписи депутатів не відкликаються. Відповідний Комітет Верховної Ради України подає Верховній Раді свої висновки щодо кожної кандидатури на посаду судді Конституційного Суду України, внесеної у встановленому порядку.

Призначеними на посади суддів Конституційного Суду України вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Якщо кілька кандидатів набрали однакову кількість голосів і після їх призначення було б перевищено необхідне для призначення число суддів, щодо цих кандидатів проводиться повторне голосування.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався Верховною Радою України, Верховна Рада України призначає іншу особу на цю посаду.

З'їзд суддів України за пропозицією делегатів з'їзду відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх делегатів з'їзду визначає кандидатури на посади суддів Конституційного Суду України для включення в бюлетені для таємного голосування.

Призначеним на посаду судді Конституційного Суду України вважається кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів з'їзду суддів України.

Якщо голосування проводиться щодо кандидатур, число яких перевищує квоту для призначення на посади суддів Конституційного Суду України, призначеними вважаються кандидати, які за умов, визначених у частині другій цієї статті, набрали більше голосів, ніж інші кандидати на ці посади.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався з'їздом суддів України, з'їзд суддів України у тримісячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

За результатами голосування головою і секретарем з'їзду підписуються рішення з'їзду суддів України про призначення суддів Конституційного Суду України.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту, стаж практичної, наукової або педагогічної роботи за фахом не менше десяти років, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом останніх двадцяти років.

Судді Конституційного Суду України не можуть належати до політичних партій та профспілок, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Стосовно осіб, які претендують на зайняття посади судді Конституційного Суду України, за їх письмовою згодою проводиться спеціальна перевірка.

Особи, які претендують на зайняття посади судді Конституційного Суду України, до призначення на відповідну посаду подають до органу, який здійснює призначення, декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за формою і в порядку, що встановлені Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції".

Судді Конституційного Суду України зобов'язані подавати щороку до 1 квітня за місцем роботи декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції".

Відомості, зазначені у цій декларації, підлягають оприлюдненню протягом 30 днів з дня їх подання шляхом опублікування у "Віснику Конституційного Суду України".

Суддя Конституційного Суду України здійснює попередню підготовку питань для їх розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України, бере участь у розгляді справ.

Суддя Конституційного Суду України має право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян, окремих громадян необхідні

документи, матеріали та іншу інформацію з питань, що готуються до розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України.

Ухилення від дачі пояснень або відмова від надання документів, матеріалів, інформації судді Конституційного Суду України тягне за собою відповідальність винних осіб згідно з законом.

Суддя Конституційного Суду України має право публічно висловлювати свою думку з питань, що стосуються провадження у Конституційному Суді України лише щодо тих справ, у яких Конституційним Судом України прийнято рішення чи дано висновок.

3. Особа судді Конституційного Суду України є недоторканною.

Суддя Конституційного Суду України не може бути затриманий чи заарештований без згоди Верховної Ради України до винесення обвинувального вироку судом.

Судді Конституційного Суду України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Конституційному Суді України та в його колегіях, за винятком відповідальності за образи чи наклепи при розгляді справ, прийнятті рішень та дачі висновків Конституційним Судом України.

Судді Конституційного Суду України одержують заробітну плату та користуються іншими видами матеріального забезпечення, встановленими законами України про статус суддів.

У разі коли повноваження судді Конституційного Суду України були припинені відповідно до пунктів 1 і 3 частини першої статті 23 Закону «Про Конституційний Суд України», за ним зберігається до виходу на пенсію за віком вісімдесят відсотків грошового утримання та інші види матеріального забезпечення, якими користується суддя Конституційного Суду України.

4. Конституційне подання – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним, про визначення відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України, конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Конституційним поданням є також звернення Верховної Ради України про дачу висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту, порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України.

Конституційне звернення – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи.

Скласти схеми:

- Система судової влади в Україні.
- Система судів загальної юрисдикції.
- Система спеціалізованих судів.
- Склад Конституційного Суду України

Теми рефератів і доповідей:

- Конституційні основи організації судової влади.
- Конституційно-правовий статус суддів в Україні.
- Конституційний Суд – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні: порядок формування, основні функції та повноваження.

Тести для самоконтролю:***1) До Конституційного Суду України входять:***

- a) 18 суддів;
- b) 18 суддів та Голова Конституційного Суду України;
- c) 15 суддів;
- d) 15 суддів та Голова Конституційного Суду України.

2) На який строк обираються судді Конституційного Суду України на:

- a) Дев'ять років без права бути призначеним повторно;
- b) Дев'ять років;
- c) Три роки без права бути призначеним повторно;
- d) Три роки.

3) Конституційний Суд України:

- a) Єдиний орган конституційної юрисдикції;
- b) Спеціалізований суд;
- c) Юридична особа, яка має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням;
- d) Всі варіанти вірні.

4) Склад Конституційного Суду України призначає:

- a) Президент України;
- b) Верховна Рада України;
- c) З'їзд суддів України;
- d) Всі варіанти вірні.

5) Письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також прав юридичної особи:

- a) Конституційне звернення;
- b) Конституційне подання;

- c) Конституційне запитання;
- d) Конституційний запит.

Література: нормативно-правова база [1];
основна [3; 5];
додаткова [11; 12].

ТЕМА 16. Суди загальної юрисдикції в Україні

1. Поняття судів загальної юрисдикції та їх види.
2. Функції та повноваження судів загальної юрисдикції.
3. Основні засади судочинства в Україні.

Основні поняття та терміни:

Судова влада, судова система, правосуддя, судочинство, принципи судочинства, суд, суддя, конституційно-правовий статус суддів, народні засідателі, присяжні, професійні судді, недоторканість суддів, гарантії діяльності суддів, суди загальної юрисдикції, спеціалізовані суди, право на судовий захист, прокуратура, прокурор, система прокуратури України, функції прокурора, акти органів прокуратури.

1. За своєю суттю суди загальної юрисдикції є державними органами судової влади, уповноваженими здійснювати правосуддя відповідно до Конституції та законів України. Суди загальної юрисдикції різняться за своєю суттю, суб'єктами судочинства, формою судочинства, територією діяльності тощо.

Правосуддя в Україні, згідно з Конституцією України, здійснюється виключно судами, не допускається делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Правосуддя є видом державної діяльності, пов'язаним з вирішенням соціальних конфліктів, в основі яких лежить спір про право, шляхом розгляду на судових засіданнях цивільних, кримінальних та інших справ з додержанням встановленої законом процесуальної форми. А отже, при вивченні цієї теми необхідно зрозуміти роль та значення судів та правоохоронних органів України, визначити судову систему України та систему прокуратури України, основні принципи діяльності, функції, повноваження, судів та органів прокуратури, а також визначити роль та значення цих органів в системі органів державної влади.

Систему судів загальної юрисдикції складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) вищі спеціалізовані суди;

4) Верховний Суд України.

Місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності.

Місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, передбачених процесуальним законом.

Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності.

Місцеві адміністративні суди розглядають справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи).

Підсудність окремих категорій справ місцевим судам, а також порядок їх розгляду визначаються процесуальним законом.

У системі судів загальної юрисдикції діють апеляційні суди як суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення.

Апеляційними судами з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є: апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим.

Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України.

До складу апеляційного суду входять судді, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, з числа яких призначаються голова суду та його заступники. В апеляційному суді, кількість суддів в якому перевищує тридцять п'ять, може бути призначено не більше трьох заступників голови суду.

У складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Судову палату очолює секретар судової палати, який призначається з числа суддів цього суду. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про призначення секретаря судової палати приймаються зборами суддів апеляційного суду за пропозицією голови суду. Секретар судової палати організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, інформує збори суддів апеляційного суду про діяльність судової палати.

Апеляційний суд:

1) розглядає справи відповідної судової юрисдикції в апеляційному порядку згідно з процесуальним законом;

2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої інстанції;

3) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику;

4) надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні

законодавства;

5) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Суддя апеляційного суду здійснює судочинство в порядку, встановленому процесуальним законом, а також інші повноваження, визначені законом.

Голова апеляційного суду:

1) представляє суд як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами;

2) визначає адміністративні повноваження заступників голови апеляційного суду;

3) контролює ефективність діяльності апарату суду, вносить Голові Державної судової адміністрації України подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх з посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства;

4) видає на підставі акта про обрання на посаду судді чи звільнення судді з посади відповідний наказ;

5) повідомляє Вищу кваліфікаційну комісію суддів України про наявність вакантних посад у апеляційному суді в десятиденний строк з дня їх утворення;

6) забезпечує виконання рішень зборів суддів апеляційного суду;

7) контролює ведення та аналіз судової статистики, організовує вивчення та узагальнення судової практики, дбає про інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства;

8) забезпечує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів апеляційного суду;

8-1) здійснює повноваження слідчого судді та призначає з числа суддів апеляційного суду суддів (суддю) для здійснення таких повноважень у випадках, передбачених процесуальним законом;

9) здійснює інші повноваження, визначені законом.

У системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ.

Вищими спеціалізованими судами є: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України.

До складу вищого спеціалізованого суду входять судді, обрані на посаду судді безстроково, з числа яких призначаються голова суду та його заступники. У вищому спеціалізованому суді, кількість суддів у якому перевищує сорок п'ять, може бути призначено не більше трьох заступників голови суду.

У вищому спеціалізованому суді утворюються палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Судову

палату очолює секретар судової палати, який призначається з числа суддів цього суду. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про призначення секретаря судової палати приймаються зборами суддів вищого спеціалізованого суду за пропозицією голови суду. Секретар судової палати організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, інформує збори суддів вищого спеціалізованого суду про діяльність судової палати.

Вищий спеціалізований суд:

1) розглядає справи відповідної судової юрисдикції в касаційному порядку згідно з процесуальним законом;

2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої або апеляційної інстанції, а також розглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, якщо за результатами розгляду питання про допуск справи до провадження Верховного Суду України буде встановлено, що така справа підлягає розгляду вищим спеціалізованим судом;

3) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику;

4) надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції;

5) здійснює інші повноваження, визначені законом.

2. Основними функціями судової влади в Україні є здійснення правосуддя – цивільного, господарського, адміністративного і кримінального.

Функції судової влади не обмежуються лише функціями правосуддя. Вони є багатограними і різноманітними.

Функції судової влади – це напрями і види діяльності судів у межах і порядку, передбачених Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України.

Цим функціям властиві загальні та спеціальні ознаки. Багатоманітність функцій не виключає можливості їх класифікації за такими критеріями як: суб'єкти; об'єкти; способи; форма; час; територія здійснення судочинства.

Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, з приводу розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом.

Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду забороняється і

тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до Закону діє суддівське самоврядування.

У загальному вигляді основні засади, принципи здійснення правосуддя можна розглядати як закріплені Конституцією України або такі, що впливають з її норм основоположні правові ідеї, які визначають організацію й діяльність державних органів, що здійснюють судову владу.

3. Основними засадами судочинства є:

- ✓ законність;
- ✓ рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- ✓ забезпечення доведеності вини;
- ✓ змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- ✓ підтримання державного обвинувачування в суді прокурором;
- ✓ забезпечення обвинуваченому права на захист;
- ✓ гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- ✓ забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;
- ✓ обов'язковість рішень суду.

Усі принципи судочинства України можна поділити на три групи:

- 1) загальні конституційні принципи правосуддя;
- 2) спеціальні міжгалузеві принципи, що визначають загальні засади судоустрою і правового статусу суддів судів загальної юрисдикції;
- 3) галузеві принципи цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства.

Скласти схеми:

- Судова система України;
- Система прокуратури;
- Функції та повноваження судів України;
- Функції та повноваження прокуратури України.

Теми рефератів і доповідей:

- Конституційно-правовий статус судової влади України.
- Конституційно-правовий статус прокуратури України.
- Правова природа актів прокуратури України.

Тести для самоконтролю:

1) Судову систему України складають:

- a) Суди загальної юрисдикції;
- b) Конституційний Суд України;
- c) Спеціалізовані суди України;
- d) Верховний Суд України.

2) Судочинство в Україні провадиться:

- a) Державною мовою;
- b) Застосування інших мов у судочинстві здійснюється у випадках і порядку, визначених законом;
- c) Особи, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право користуватися рідною мовою та послугами перекладача у судовому процесі;
- d) Всі варіанти вірні.

3) Судді, обрані безстроково, перебувають на посаді судді до досягнення ними:

- a) 50 років;
- b) 55 років;
- c) 60 років;
- d) 65 років.

4) Систему судів загальної юрисдикції складають:

- a) Місцеві суди, апеляційні суди, Апеляційний суд України;
- b) Вищі спеціалізовані суди;
- c) Верховний Суд України;
- d) Конституційний Суд України.

5) Генеральний прокурор призначається на посаду та звільняється з посади:

- a) Президентом України;
- b) Верховною Радою України;
- c) Президентом України за згодою Верховної Ради України;
- d) Верховною Радою України за згодою Президента України.

Література: нормативно-правова база [1];
                                  основна [5].

ТЕМА 17. Прокуратура України

1. Поняття прокуратури України.
2. Функції та повноваження прокуратури України.
3. Акти органів прокуратури.

Основні поняття та терміни:

Прокуратура, система органів прокуратури, принципи діяльності органів прокуратури, акти прокуратури, припис прокуратури, подання прокуратури, Генеральний Прокурор України.

1. У державному механізмі України прокуратура виступає як самостійний інститут державного ладу, який реалізує покладені на нього Конституцією та законами України функції у взаємодії з іншими органами державної влади.

Прокуратура України формується і діє відповідно до загальних засад, визначених Конституцією та законами України. Основними принципами організації та діяльності органів прокуратури є:

- ✓ принцип централізації системи органів прокуратури;
- ✓ самостійності й незалежності прокуратури;
- ✓ законності;
- ✓ принцип гласності;
- ✓ принцип колегіальності;
- ✓ принцип єдиноначальства прокуратури тощо.

Важливим питанням правової природи органів прокуратури України є їх система і структура.

Очолює систему органів прокуратури з притаманними тільки йому повноваженнями Генеральний прокурор України, який призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради України.

Генеральна прокуратура здійснює керівництво підпорядкованими прокуратурами і безпосередньо виконує особливо важливі завдання щодо здійснення нагляду за додержанням законів; вона являє собою складну державну структуру, яка організує свою діяльність за територіальним та предметно-галузевим принципами.

Генеральний прокурор України, який затверджує відповідно до чинного законодавства структуру Генеральної прокуратури України, має першого заступника і заступників.

2. Призначення прокуратури в механізмі держави найбільш повно відображають її функції. Функції прокуратури являють собою основні напрямки і види діяльності цього органу.

В Конституції України основні функції Прокуратури визначені у статті 121; на Прокуратуру України покладається:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян;

Прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, який призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади.

Строк повноважень Генерального прокурора України - п'ять років.

Організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначаються законом.

Прокуратура виступає як самостійна державно-правова інституція, яка при реалізації своєї компетенції тісно взаємодіє з усіма гілками влади, особливо з судовою. Водночас, прокуратура України становить єдину централізовану систему, яку очолює Генеральний прокурор України з підпорядкуванням нижчих за належністю прокурорів вищим за належністю.

Правовий статус органів прокуратури регламентує Конституція України та Закон України «Про прокуратуру». Окрім цього, прокуратура діє на базі відповідних принципів.

Скласти схеми:

- Структура органів прокуратури в Україні.
- Принципи організації та діяльності органів прокуратури
- Функції органів прокуратури
- Акти органів прокуратури.

Теми рефератів і доповідей:

- Місце і роль органів прокуратури в системі органів державної влади.
- Функції органів прокуратури України.
- Конституційно-правовий статус Генерального Прокурора України.

Тести для самоконтролю:

1) Судову систему України складають:

- a) Суди загальної юрисдикції;
- b) Конституційний Суд України;
- c) Спеціалізовані суди України;
- d) Верховний Суд України.

Генеральний прокурор призначається на посаду та звільняється з посади:

- a) Президентом України;
- b) Верховною Радою України;
- c) Президентом України за згодою Верховної Ради України;
- d) Верховною Радою України за згодою Президента України.

Література: нормативно-правова база [1];
                                  основна [3; 5];
                                  додаткова [5; 6; 10].

ТЕМА 18. Територіальний устрій України

1. Поняття територіального устрою України.
2. Система адміністративно-територіального устрою України.
3. Автономна Республіка Крим – територіальна автономія у складі України.

Основні поняття та терміни:

Територіальний устрій України, державний устрій, форма державного устрою, принципи територіального устрою України, унітарна держава, проста унітарна держава, складна унітарна держава, централізована унітарна держава, децентралізована унітарна держава, адміністративно-територіальний устрій, адміністративно-територіальна одиниця, місто, село, селище, місто районного значення, міста республіканського значення, міста зі спеціальним статусом, район у містах, регіон, область, район, сільський округ, селищний округ, автономія, персональна автономія, корпоративна автономія, територіальна автономія, політична автономія, адміністративно-національна автономія, автономна республіка, автономна область, автономний округ, Автономна Республіка Крим, система органів Автономної Республіки Крим, функції та повноваження органів Автономної Республіки Крим, Конституція Автономної Республіки Крим.

1. Територія – це атрибут, що притаманний будь-якій державі. Територія кожної держави відокремлюється від території інших держав державними законами.

В межах території держави народ здійснює національний, народний і державний суверенітет.

Територіальному устрою України присвячений IX розділ Конституції України. Норми цього розділу є одним з найважливіших правових інститутів конституційного права України.

Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

2. Територіальна організація України охоплює її територіальний поділ та територіальний устрій.

Адміністративно-територіальний поділ, як складова територіальної організації України – це поділ території держави на певні частини – області, райони, міста, села й ін. Ці частини території держави називаються адміністративно-територіальними одиницями.

Адміністративно-територіальна одиниця – це територіальна складова частина державної території, що не має будь-якої політичної самостійності і перебуває у підпорядкуванні центральних органів державної влади країни.

Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь.

Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України.

Територію України можна поділяти:

1. за економічними ознаками (економічне районування);
2. адміністративне районування – це поділ території держави на територіальні одиниці, у межах яких утворюються органи державної влади та органи місцевого самоврядування;
3. спеціальне районування – це виділення територіальних зон: зон залізниць, пароплавств, лісництв, рекреаційних зон, державних заповідників, заказників, військових округів, виборчих округів.

3. Автономна Республіка Крим є автономною адміністративно-територіальною одиницею у складі України. Конституція України визначає Автономну Республіку Крим як невід'ємну складову України, що в межах визначених Конституцією України повноважень вирішує питання, віднесені до її відання.

Зміст правового статусу Автономної Республіки Крим закріплено у ст. 134-139 Конституції України.

Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання.

Автономна Республіка Крим має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України.

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, депутати якої обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим має наслідком

припинення повноважень її депутатів.

Чергові вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обраної на чергових виборах.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови, які є обов'язковими до виконання в Автономній Республіці Крим.

Урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом України.

Повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України та законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції.

Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України.

Автономна Республіка Крим здійснює нормативне регулювання з питань:

- 1) сільського господарства і лісів;
- 2) меліорації і кар'єрів;
- 3) громадських робіт, ремесел та промислів; благодійництва;
- 4) містобудування і житлового господарства;
- 5) туризму, готельної справи, ярмарків;
- 6) музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури, історико-культурних заповідників;
- 7) транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів;
- 8) мисливства, рибальства;
- 9) санітарної і лікарняної служб.

З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

До відання Автономної Республіки Крим належить:

- 1) призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження складу виборчої комісії Автономної Республіки Крим;
- 2) організація та проведення місцевих референдумів;
- 3) управління майном, що належить Автономній Республіці Крим;
- 4) розроблення, затвердження та виконання бюджету Автономної Республіки Крим на основі єдиної податкової і бюджетної політики України;
- 5) розроблення, затвердження та реалізація програм Автономної Республіки Крим з питань соціально-економічного та культурного розвитку,

раціонального природокористування, охорони довкілля - відповідно до загальнодержавних програм;

6) визнання статусу місцевостей як курортів; встановлення зон санітарної охорони курортів;

7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;

8) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим; охорона і використання пам'яток історії;

9) участь у розробленні та реалізації державних програм повернення депортованих народів;

10) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях.

Законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження.

В Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України, статус якого визначається законом України.

Скласти схеми:

- Основні принципи територіального устрою України.
- Види адміністративно-територіальних одиниць в Україні.
- Види автономій.
- Система органів Автономної Республіки Крим.
- Функції органів Автономної Республіки Крим

Теми рефератів і доповідей:

- Форми державного устрою.
- Адміністративно-територіальний устрій України: сучасний стан і спроби реформування.
- Конституційно-правовий статус міст Києва та Севастополя.
- Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим.
- Верховна Рада Автономної Республіки Крим.
- Рада Міністрів Автономної Республіки Крим.

Тести для самоконтролю:

1) Міське самоврядування – це:

- a) Це інститут президентства на містах;
- b) Право територіальної громади, жителів села об'єднуватися та вирішувати питання в межах Конституції;
- c) Автономні органи в межах одного міста;
- d) Правильної відповіді немає.

2) Система місцевого самоврядування – це:

- a) Система контролю уповноважених органів за роботою на містах;

- b) Сукупність органів місцевого самоврядування, які здійснюють завдання та функції місцевого самоврядування, вирішують питання місцевого значення;
- c) Автономні органи на містах, які здійснюють свою роботу згідно до Конституції України;
- d) Правильної відповіді немає.

3) Територіальна громада – це:

- a) Незалежна ланка системи управління в державі;
- b) Підконтрольна організація, яку скликає і розпускає Прем'єр-Міністр України;
- c) Основний суб'єкт місцевого самоврядування;
- d) Усі відповіді правильні.

4) Що таке громадські слухання:

- a) Це право територіальних громад зустрічатися з депутатами, під час яких вони можуть заслуховувати, порушувати питання, вносити пропозиції щодо питань місцевого значення;
- b) Це слухання, які проходять під час винесення рішень щодо позовів територіальної громади;
- c) Обов'язкові для усіх людей щорічні масові акції протесту;
- d) Правильної відповіді немає.

5) Які функції сільського, селищного, міського голови:

- a) Представляє територіальну громаду у відносинах з іншими територіальними громадами;
- b) Головує на пленарних засіданнях відповідної ради;
- c) Очолює виконавчий комітет відповідної ради;
- d) Усі відповіді правильні.

Література: нормативно-правова база [1];
основна [2; 3].

ТЕМА 19. Місцеве самоврядування в Україні

1. Поняття місцевого самоврядування.
2. Система та функції місцевого самоврядування в Україні.
3. Організаційно-правові форми місцевого самоврядування в Україні.

Основні поняття та терміни:

Місцеве самоврядування, система місцевого самоврядування, централізація, децентралізація, державницька теорія місцевого самоврядування, громадівська теорія місцевого самоврядування,

представницький орган місцевого самоврядування, районні ради, обласні ради, виконавчі органи рад, органи самоорганізації населення, гарантії місцевого самоврядування.

1. У кожній державі незалежно від особливостей її політико-територіального та адміністративно-територіального устрою, форми державного правління та політичного режиму, історичних, національних, географічних та інших особливостей місцевого самоврядування має специфічну форму та назву.

В розділі 11 Конституції, який присвячений правовій регламентації місцевого самоврядування, визначається поняття місцевого самоврядування, конкретизується положення загальних засад конституційного ладу України з питань місцевого самоврядування, загальні засади функціонування місцевого самоврядування в Україні, його суб'єкти, принципи формування органів місцевого самоврядування, коло питань, що віднесені до його відання, матеріально-фінансова основа тощо.

В законі «Про місцеве самоврядування в Україні», що прийнятий на основі Конституції 21 травня 1997 р. (із наступними змінами) у ст. 2 дається таке визначення поняттю місцевого самоврядування:

«Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.»

У відповідності з Конституцією України місцеве самоврядування в Україні має в основному ґрунтуватися на принципових засадах, що сформульовані в Європейській хартії про місцеве самоврядування та у Всесвітній декларації місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах:

- ✓ народовладдя;
- ✓ законності;
- ✓ гласності;
- ✓ колегіальності;
- ✓ поєднання місцевих і державних інтересів;
- ✓ виборності;
- ✓ правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами;
- ✓ підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб;
- ✓ державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування;
- ✓ судового захисту прав місцевого самоврядування.

На сьогоднішній день конституційні засади місцевого самоврядування в Україні найбільш повно втілені та розвинуті в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Ці засади послідовно втілені у Законах України:

«Про вибори депутатів Автономної республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», «Про місцеві державні адміністрації», «Про столицю України – місто-герой Київ», «Про органи самоорганізації населення» та в інших нормативно-правових актах.

2. В Україні реалізована континентальна громадівська модель місцевого самоврядування, основні принципи якої закріплені в Конституції та законах України.

Громадівську концепцію місцевого самоврядування в Україні закріпив Основний Закон, який закріпив нормативне положення про те, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів сели чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища або міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

До складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради має наслідком припинення повноважень депутатів відповідної ради.

Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирають шляхом таємного голосування відповідно сільського, селищного, міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях. Строк повноважень сільського, селищного, міського голови, обраного на чергових виборах, становить п'ять років.

Чергові вибори сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах.

Статус голів, депутатів і виконавчих органів ради та їхні повноваження, порядок утворення, реорганізації, ліквідації визначаються законом.

Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання; затверджують районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади.

Голова районної та голова обласної ради обираються відповідною радою і очолюють виконавчий апарат ради. Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. В процесі вивчення цієї теми потрібно насамперед розкрити поняття, систему, структуру, функції, форми, гарантії місцевого самоврядування в Україні, визначити конституційне положення територіальної громади та інших елементів системи місцевого самоврядування в Україні та особливу увагу приділити проблемі двох рівнів публічної влади.

Сільська, селищна, міська, районна в місті (у разі її створення), районна, обласна рада складається з депутатів, які обираються жителями відповідного села, селища, міста, району в місті, району, області на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Порядок організації і проведення виборів депутатів визначається законом.

Загальний склад ради визначається радою відповідно до закону про вибори.

Рада вважається повноважною за умови обрання не менш як двох третин депутатів від загального складу ради.

У разі якщо до ради обрано менше двох третин її складу, до обрання необхідної кількості депутатів продовжує здійснювати повноваження рада попереднього скликання.

У разі дострокового припинення повноважень деяких депутатів,

внаслідок чого до складу ради входить менш як дві третини депутатів, до обрання необхідної кількості депутатів така рада вважається повноважною за наявності більше половини депутатів від загального складу ради.

Строк повноважень місцевої ради, обраної на чергових місцевих виборах, визначається Конституцією України.

Повноваження місцевої ради, обраної на позачергових, повторних або перших виборах, закінчуються в день відкриття першої сесії відповідної ради, обраної на наступних (чергових або позачергових) виборах.

Повноваження депутата ради починаються з моменту офіційного оголошення відповідною територіальною виборчою комісією на сесії ради рішення про підсумки виборів та визнання повноважень депутатів і закінчуються в день першої сесії ради нового скликання. Повноваження депутата можуть бути припинені достроково у випадках, передбачених законом.

Депутат представляє інтереси всієї територіальної громади, має всю повноту прав, що забезпечують його активну участь у діяльності ради та утворюваних нею органів, несе обов'язки перед виборцями, радою та її органами, виконує їх доручення. Депутат, крім секретаря ради, повинен входити до складу однієї з постійних комісій ради.

На час сесій, засідань постійних комісій рад, а також для здійснення депутатських повноважень в інших, передбачених законом випадках, депутат звільняється від виконання виробничих або службових обов'язків з відшкодуванням йому середнього заробітку за основним місцем роботи та інших витрат, пов'язаних з депутатською діяльністю, за рахунок відповідного місцевого бюджету.

Депутат зобов'язаний брати участь у роботі сесій ради, засідань постійної та інших комісій ради, до складу яких його обрано.

У разі пропуску депутатом протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин рішень і доручень ради та її органів відповідна рада може звернутися до виборців з пропозицією про відкликання такого депутата у встановленому законом порядку.

Депутат має право ухвального голосу з усіх питань, які розглядаються на сесіях ради, а також на засіданнях постійної та інших комісій ради, до складу яких його обрано.

Депутат має право звернутися із запитом до керівників ради та її органів, сільського, селищного, міського голови, керівників органів, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих або зареєстрованих на відповідній території, а депутат міської (міста обласного значення), районної, обласної ради – також до голови місцевої державної адміністрації з питань, віднесених до відання ради.

Орган або посадова особа, до яких звернено запит, зобов'язані дати усну чи письмову відповідь на запит на сесії ради у строки і в порядку, встановлені радою відповідно до закону. За результатами розгляду запиту рада приймає рішення.

Пропозиції і зауваження, висловлені депутатами на сесії ради, або передані в письмовій формі головному на сесії, розглядаються радою чи за її дорученням постійними комісіями ради або надсилаються на розгляд підзвітним і підконтрольним їй органам та посадовим особам, які зобов'язані розглянути ці пропозиції і зауваження у строки, встановлені радою, і про вжиті заходи повідомити депутатів та раду.

Депутат має право знайомитися з будь-якими офіційними документами, які зберігаються у відповідних органах місцевого самоврядування, та робити виписки, копіювання цих документів.

Повноваження депутатів, порядок організації і гарантії депутатської діяльності визначаються Конституцією України, законом про статус депутата, іншими законами.

3. Важливими ознаками повноцінності місцевого самоврядування, його органів та посадових осіб є їх права, організаційна та матеріально-фінансова самостійність.

Суть правової автономії полягає в тому, що місцеве самоврядування, його органи мають свої власні повноваження, визначені Конституцією або законами.

Суть організаційної автономії полягає в тому, що органу місцевого самоврядування має бути гарантована можливість самостійно встановлювати свою структуру, яка б забезпечувала б йому ефективне управління.

Матеріально-фінансова автономія полягає в тому, що органи місцевого самоврядування повинні мати право на володіння і розпорядження власними коштами, достатніми для виконання своїх функцій.

Правовою основою місцевого самоврядування в Україні є:

- Конституція України;
- Закони України: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про вибори депутатів Автономної республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», «Про місцеві державні адміністрації», «Про столицю України – місто-герой Київ», «Про органи самоорганізації населення» та інші нормативно-правові акти.

Скласти схеми:

- Система місцевого самоврядування в Україні;
- Функції місцевого самоврядування в Україні;
- Гарантії місцевого самоврядування в Україні.

Теми рефератів і доповідей:

- Конституційно-правовий статус місцевого самоврядування в Україні.
- Функції місцевого самоврядування в Україні.

Тести для самоконтролю:

1) Унітарна держава – це:

- a) Держава, яка створена в результаті добровільного об'єднання кількох держав;
- b) Союз двох або кількох держав, для досягнення певної мети;
- c) Держава, яка є єдиною, тобто до складу не входять інші держави;
- d) Правильної відповіді немає.

2) Федеративна держава – це:

- a) Союз двох або кількох держав, для досягнення певної мети;
- b) Держава, яка створена в результаті добровільного об'єднання кількох держав;
- c) Держава, яка є єдиною, тобто до складу не входять інші держави;
- d) Ваш варіант відповіді.

3) Конфедерація – це

- a) Союз двох або кількох держав, для досягнення певної мети;
- b) Держава, яка є єдиною, тобто до складу не входять інші держави;
- c) Держава, яка створена в результаті добровільного об'єднання кількох держав;
- d) Всі варіанти вірні.

4) Верховна Рада АРК складається зі ... депутатів:

- a) 150;
- b) 75;
- c) 100;
- d) 450.

5) Зі скількох вимірів (рівнів) складається адміністративно-територіальний устрій України?

- a) З одного;
- b) З двох;
- c) З трьох;
- d) З чотирьох.

Література: нормативно-правова база [1; 22; 23];
основна [3];
додаткова [4].

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які суспільні відносини становлять предмет конституційного права України як галузі права?
2. Які основні методи конституційно-правового регулювання?
3. Що є предметом науки конституційного права?
4. Яке завдання конституційного права України як навчальної дисципліни?
5. Що являє собою система конституційного права України як галузі права?
6. Дайте визначення норм конституційного права України, наведіть їх ознаки та види.
7. Що є джерелами конституційного права України як галузі права?
8. Визначте поняття конституційно-правових відносин, охарактеризуйте їх зміст та види.
9. Які властивості притаманні конституції? У чому основне призначення конституцій?
10. Дайте визначення Конституції України та охарактеризуйте її ознаки, що визначають сутність, зміст, цілі та призначення Конституції України у суспільстві та державі.
11. Назвіть елементи систем нормативно-правового та організаційно-правового захисту Конституції.
12. Яке місце займає Конституція України у правовій системі держави?
13. Визначте поняття конституційно-правових відносин.
14. Охарактеризуйте зміст та види конституційно-правових відносин.
15. Визначте коло суб'єктів конституційно-правових відносин, їх особливості та види.
16. Дайте характеристику суб'єктів конституційно-правових відносин. Назвіть х права та обов'язки.
17. Визначте підстави виникнення та припинення конституційних відносин.
18. Які санкції притаманні конституційному праву України? Наведіть приклади.
19. Що являє собою конституційний лад?
20. Що являє собою державний лад? Визначте принципи державного ладу
21. Що прийнято розуміти під суспільним ладом?
22. Дайте визначення та зазначте характерні риси громадянського суспільства.
23. Що слід розуміти під громадянством України?
24. Що являє собою громадянство як елемент правового статусу особи?
25. Назвіть відмінності правового статусу громадянина від правового статусу інших осіб, що проживають на території держави.
26. Визначте політичні, економічні, соціальні та культурні права громадян України.
27. Які із закріплених в Конституції України прав належать до особистих прав людини?

28. Визначте правову характеристику механізму реалізації і системи гарантій конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні.
29. Дайте загальну характеристику виборчої системи України.
30. Наведіть порядок формування, склад та основні принципи діяльності Центральної виборчої комісії та правовий статус її членів.
31. Що являє собою державна влада як конституційно-правовий інститут?
32. Дайте визначення поняття «орган державної влади».
33. Яким чином здійснюється конституційно-правове регулювання формування і діяльності державної влади в Україні?
34. Дайте визначення поняття Парламенту, окресліть його основні ознаки та елементи.
35. Назвіть основні функції Парламенту в Україні, визначте критерії їх класифікації та види.
36. Визначте склад та структуру Верховної Ради, статус та роль апарату, комітетів, Рахункової Палати, тимчасових слідчих комісій.
37. Визначте поняття інституту президентства, роль і місце глави держави у системі державної влади.
38. Назвіть вимоги до кандидатів на посаду президента та процедуру проведення виборів, процедуру призначення на дану посаду та підстави припинення повноважень.
39. Визначте повноваження Кабінету Міністрів України, які закріплені в Конституції.
40. Наведіть порядок формування, основні функції та повноваження місцевих органів виконавчої влади.
41. Визначте конституційно-правовий статус Конституційного Суду України.
42. Які види правових актів приймаються Конституційним Судом України?
43. Визначте особливість юридичної сили актів Конституційного Суду України.
44. Визначте судову систему України та систему прокуратури України, основні принципи діяльності, функції, повноваження судів та органів прокуратури.
45. Які вимоги висуваються до працівників прокуратури?
46. Що являє собою державна територія?
47. У чому полягає територіальне верховенство?
48. Який статус має Автономна Республіка Крим?
49. Визначте характерні державні ознаки Автономної Республіки Крим.
50. Розкрийте поняття, систему, структуру, функції, форми, гарантії місцевого самоврядування в Україні.
51. Назвіть первинний суб'єкт місцевого самоврядування.
52. Які органи належать до місцевого самоврядування?
53. Як формуються місцеві ради?
54. Визначте конституційне положення територіальної громади та інших елементів системи місцевого самоврядування в Україні.

ТЕРМІНИ З ДИСЦИПЛІНИ

Абсентеїзм – нез'явлення виборців на виборчі дільниці для здійснення акту голосування.

Активне виборче право – право громадян обирати склад виборних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Антидемократичний державний режим – державний режим, за якого суттєво ускладнюються можливості реалізації прав і свобод громадян, а реальна влада зосереджується в руках неконтрольованої народом групи осіб або в руках однієї особи.

Безпосередня демократія – сукупність форм організації державної влади, за якої основні рішення щодо управління справами суспільства й держави схвалюються безпосередньо всіма громадянами на референдумах, зборах тощо.

Вибори – процес, унаслідок якого певна сукупність людей через голосування формує склад державного органу чи органу місцевого самоврядування.

Виборчі цени – сукупність умов, відповідність яким є підставою для допуску громадян до участі у виборах.

Гарантії прав та обов'язків – засоби та умови, які забезпечують цілковите й неухильне здійснення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів.

Громадянин – особа, яка перебуває у сталих юридичних зв'язках із конкретною державою, що знаходить вираження саме в наявності відповідного громадянства.

Громадянство – необмежений у просторі й часі правовий зв'язок особи з конкретною державою, який зумовлює поширення на особу всіх конституційних прав та обов'язків.

Громадянське суспільство – суспільство, в якому держава гарантує індивідам надійний захист усіх прав і свобод людини, зокрема рівні можливості щодо підприємництва, участі в політичній та інших сферах життєдіяльності суспільства.

Деліктоздатність – закріплена в законі здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення.

Демократична держава – держава, що базується на визнанні та втіленні в суспільну практику таких принципів конституційного устрою, як

народовладдя, політичний плюралізм, свобода й рівність громадян, реальність і невід'ємність прав людини тощо.

Демократичний державний режим – державний режим, за якого реально забезпечується здійснення широкого кола прав і свобод громадян, які мають реальні можливості впливати на формування та діяльність державних органів.

Держава – особлива політико-територіальна організація, що має суверенітет, спеціальний апарат управління і примусу та здатна надавати своїм приписам загальнообов'язкової сили для всього населення країни.

Державна мова – мова, що є обов'язковою для використання в законодавстві, офіційному діловодстві, судочинстві тощо.

Державний апарат – система органів держави, які виконують управлінські функції.

Державний режим – сукупність форм і методів здійснення державної влади.

Державний суверенітет – повновладдя й незалежність держави, що полягають у її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні й зовнішні питання без втручання в них будь-якої іншої держави.

Державні органи – державні організації, наділені державно-владними повноваженнями й покликані здійснювати від імені держави управлінські функції в суспільстві.

Державні підприємства – державні організації, які здійснюють функції держави у виробничій сфері, безпосередньо забезпечують виробництво матеріальних благ.

Державні символи – встановлені Конституцією або спеціальними законами особливі розпізнавальні знаки даної держави, в яких уособлюється її суверенітет, а в деяких випадках – і певний історичний або ідеологічний зміст.

Державні установи – державні організації, які здійснюють функції держави, пов'язані зі створенням нематеріальних благ.

Закон – акт законодавчого органу влади (парламенту), який має вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів.

Законність – правовий режим точного й неухильного здійснення законів та інших нормативних актів у всіх сферах державного й суспільного життя.

Зовнішні функції держави – державні функції, що здійснюються в процесі спілкування держави з іншими державами та міжнародними організаціями і в яких виявляється зовнішня політика.

Імпічмент – усунення Президента з поста на основі прийнятого парламентом за спеціальною процедурою рішення про його обвинувачення в учиненні державної зради або іншого злочину.

Конституційне право України – це провідна галузь права, яка становить сукупність правових норм, що закріплюють і регулюють основу соціально-економічної структури суспільства, його політичну систему, правовий статус особи з метою забезпечення умов для здійснення державної влади в країні.

Конституційні принципи правового статусу особи – відображені в Конституції головні ідеї, покладені в основу вмісту й умов реалізації прав та обов'язків людини в державі.

Конституціоналізм – 1) політична система, що спирається на конституцію, конституційні методи управління; 2) науковий напрям, у межах якого досліджуються конституційні проблеми.

Конституція – основний закон держави, в якому регламентуються найважливіші відносини у сферах державного устрою, організації та функціонування органів держави, правового статусу особи.

Конфедерація – форма державного устрою, за якої держави створюють об'єднані органи для досягнення конкретних цілей (наприклад, військові) за збереження в інших питаннях цілковитої самостійності.

Механізм держави – система державних організацій, які забезпечують реалізацію функцій держави.

Місцеве самоврядування – право певної територіальної громади (мешканців села, кількох сіл, селища або міста) самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України.

Монархія – форма державного правління, за якої вища державна влада зосереджується (повністю або частково) в руках однієї особи – монарха й передається як спадщина представникам правлячої династії.

Напівпрезидентська (змішана) республіка – форма республіканського правління, за якої президент обирається народом, але парламентові надаються певні повноваження щодо контролю за діяльністю президента під час формування уряду та здійснення виконавчої влади.

Народ – населення певної країни.

Народний суверенітет – повновладдя народу, здійснення ним своєї невід'ємної та неподільної влади самостійно й незалежно від будь-яких інших соціальних сил.

Народність – спільність людей, які проживають на одній території, поєднані спільною мовою, особливостями психічного складу, культури і способу життя та іншими загальними цінностями, що закріплені у звичаях, традиціях та інших соціальних нормах.

Населення – сукупність людей, що проживають на певній території, здійснюють свою життєдіяльність у межах адміністративної чи політичної одиниці.

Національна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, держави й суспільства від наявних і можливих загроз у всіх сферах суспільних відносин.

Національний суверенітет – повновладдя нації у вирішенні всіх питань свого національного життя аж до реальної можливості створення самостійної національної держави.

Нація – спільність людей, які проживають на одній території, зв'язані загальними економічними відносинами, спільною мовою, культурою, одним законодавством, національними інтересами, митними кордонами та іншими ознаками.

Необмежена (абсолютна) монархія – монархія, в якій влада монарха ніким і нічим не обмежується, тобто в країні немає ні органів, ні законів, що могли б певною мірою змінити чи знехтувати волю монарха.

Норма права – формально визначене, сформульоване чи санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки загального характеру, реалізація якого забезпечується державним примусом.

Нормативно-правовий акт – офіційний письмовий документ компетентного державного органу, в якому закріплюються правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державним примусом.

Обов'язок (юридичний) – передбачені правом міра й вид необхідної поведінки суб'єкта.

Особа – людина як суб'єкт, що має індивідуальні інтелектуальні та інші ознаки й усвідомлює себе членом спільності таких же суб'єктів.

Парламентарна (конституційна) монархія – монархія, в якій влада монарха в усіх сферах здійснення державної влади суттєво обмежується; йому надаються лише формальний статус глави держави й виключно представницькі повноваження.

Пасивне виборче право – право громадян бути обраними до складу виборних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Підзаконний акт – акт компетентного державного органу, що видається на підставі й на виконання законів.

Поділ влади – модель побудови державного апарату, згідно з якою влада в державі має поділятися між законодавчими, виконавчими та судовими органами. При цьому кожна з влад повинна бути незалежною від інших і водночас їм підконтрольною, що має на меті виключення можливості концентрації влади в руках одного органу.

Право – система загальнообов'язкових правил поведінки, що встановлені чи санкціоновані державою і забезпечуються її примусом.

Правова держава – держава, в якій панує право, де діяльність усіх її органів і посадових осіб здійснюється на основі та в межах, визначених правом, де не тільки особа відповідальна за свої дії перед державою, а й держава несе реальну відповідальність перед особою за результати своєї діяльності.

Правова поведінка – передбачена нормами права соціальне значуща поведінка індивідуальних чи колективних суб'єктів, що контролюється їхніми свідомістю і волею.

Правовий статус особи – сукупність закріплених у законодавстві прав, свобод, обов'язків громадян і гарантій їх здійснення.

Правовідносини – специфічні суспільні відносини, учасники яких виступають як носії прав та обов'язків, установлених нормами права.

Правоздатність – передбачена нормами права здатність суб'єкта мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Правомірна поведінка – суспільне необхідна, бажана й допустима, під кутом зору інтересів громадянського суспільства, поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів, що полягає у здійсненні норм права, гарантується та охороняється державою.

Правосуб'єктність – здатність бути суб'єктом права (учасником правовідносин).

Представницька демократія – сукупність форм організації державної влади, за якої певні важливі рішення щодо управління справами суспільства й держави виносяться виборними установами (парламентами, муніципалітетами тощо).

Президентська республіка – республіка, в якій повноваження глави держави, а в деяких випадках і глави уряду, належать президентові, який обирається непарламентським способом (громадянами держави) і формує уряд, що не несе відповідальності перед парламентом.

Республіка – форма державного правління, за якої вищі державні органи обираються населенням або формуються загальнонаціональним представницьким органом влади.

Референдум – голосування населення всієї держави (загальнодержавний референдум) або його певної частини (місцевий референдум) із метою вирішення найважливіших питань суспільного життя.

Система права – внутрішня організація права, що полягає в єдності й погодженості правових приписів певної держави.

Соціальна держава – держава, зорієнтована на здійснення широкої та ефективної соціальної політики, яка має втілюватись у реальності прав людини й громадянина, в існування доступних та ефективних систем освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, у підтримку малозабезпечених прошарків населення тощо.

Соціальні норми – правила, які регулюють поведінку людей у суспільстві.

Суб'єктивне право (право громадянина) – передбачена певною нормою права можливість суб'єкта поводитися певним чином.

Суспільна влада – управління справами первинної спільності (роду, фратрії, племені), що здійснювалося всіма дорослими членами на загальних зборах, радах старійшин. Повсякденне керівництво покладалося на старійшин, військових вождів, ведучих на полюванні.

Суспільний порядок – порядок у суспільстві, який відповідає вимогам усього комплексу соціальних норм.

Суспільство – форма життєдіяльності людей, що склалась історично й відокремилась від навколишньої природи.

Унітарна держава – єдина централізована держава, що не має у своєму складі державних утворень і територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (області, райони, провінції тощо).

Федерація – держава, до складу якої входять кілька державних утворень (суб'єктів федерації).

Форма держави – комплексне поняття, яке характеризує державу щодо форми правління, форми державного устрою та державного режиму.

Форма державного правління – порядок організації вищих державних органів, що визначає їхню структуру, компетенцію та взаємодію.

Форма державного устрою – порядок територіального поділу держави, взаємовідносин її складників між собою й державою в цілому та відповідної організації державних органів.

Функції держави – основні напрями діяльності держави, в яких втілюються її сутність і соціальне призначення.

Юридичні (спеціальні) гарантії – правові засоби (юридичні норми та інститути), покликані забезпечувати реальність прав та обов'язків особи.

Юридичні факти – конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують настання юридичних наслідків у вигляді виникнення, зміни чи припинення правових відносин.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правова база:

1. Законодавство України. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.portal.rada.gov.ua>
2. Конституція України // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141; (із змін. та доповн.);
3. Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 р. «Про проголошення незалежності України» // ВВР. – 1991. – № 38. – Ст. 502;
4. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // ВВР. – 1991. – № 38. – Ст. 502;
5. Закон України від 6 березня 2003 р. «Про Державний Гімн України». – ВВР. – 2003. – № 24. – Ст. 163;
6. Закон України від 5 квітня 2001 р. «Про політичні партії в Україні». – ВВР. – 2001. – № 23. Ст. 118; (із змін. та доповн.);
7. Закон України від 18 січня 2001 р. «Про громадянство України» // ВВР. – 2001. – № 13. – Ст. 65; в останній редакції від 20.06.2007;
8. Закон України від 4 лютого 1994 р. «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» // ВВР. – 1994. – № 23. – Ст. 161; в останній редакції від 07.05.2009;
9. Закон України від 21 січня 1994 р. «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» // ВВР. – 1994. – № 18. – Ст. 101; в останній редакції від 24.06.2004;
10. Закон України від 4 березня 2004 р. «Про правовий статус закордонних українців» // ВВР. – 2004. – № 25. – Ст. 343;
11. Закон України від 21 червня 2001 р. «Про біженців» // ВВР. – 2001. – № 17. – Ст. 250; в останній редакції від 23.06.2005;
12. Закон України від 7 червня 2001 р. «Про імміграцію» // ВВР. – 2001 – № 41. – Ст. 197; в останній редакції від 10.04.2009;
13. Закон України від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» // ВВР. – 1998. – № 20. – Ст. 99; в останній редакції від 07.05.2008;
14. Закон України від 2 жовтня 1996 р. «Про звернення громадян» // ВВР. – 1996. – № 47. – Ст. 256; в останній редакції від 20.01.2005;
15. Закон України від 25 березня 2004 р. «Про вибори народних депутатів України» // ВВР. – 2004. – № 27-28. – Ст. 366; в останній редакції від 22.02.2007;
16. Закон України від 6 березня 1999 р. «Про вибори Президента України» // ВВР. – 1999. – № 14. – Ст. 81; в останній редакції від 22.02.2007;
17. Закон України від 6 квітня 2004 р. «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» // ВВР. – 2004. – № 30-31. – Ст. 382; в редакції від 10.07.2010. – Голос України. – 31.07.2010. – № 141;

18. Закон України від 30 червня 2004 р. «Про Центральну виборчу комісію» // ВВР. – 2004. – № 36. – Ст. 448; в останній редакції від 22.05.2008;
19. Закон України від 3 липня 1991р. «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» // ВВР. – 1991. – № 33. – Ст. 443; в останній редакції від 22.02.2007;
20. Закон України від 5 березня 1999 р. «Про вибори Президента України» // ВВР. – 1999. – № 14. – Ст. 81; в останній редакції від 05.02.2010;
21. Закон України від 7 жовтня 2010 р. «Про Кабінет Міністрів України» // Голос України. – 13.10.2010. – № 191;
22. Закон України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» // ВВР. – 1997. – № 24. – Ст. 170; в останній редакції від 25.12.2008;
23. Закон України від 11 липня 2001 р. «Про органи самоорганізації населення» // ВВР. – 2001. – № 48. Ст. 254.

Основна:

1. Бисага Ю. М. Конституційне право України. – Ужгород : Ліра, 2007. – 372 С.;
2. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. – вид. 3-тє, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 512 С.;
3. Майданник О.О. Конституційне право України : навч. посіб. – К. : Алерта, 2011. – 380 С.;
4. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. – 3-є вид., перероб. та доп. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 С.;
5. Погорілко В. Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Прецедент, 2009. – 344 С.;
6. Шаповал В. М., Журавльова Г. С. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні : навч. посіб. – К. : вид-во УАДУ, 2000. – 216 С. (у співавторстві з В. М. Шаповалом, Г. С. Журавльовою).

Додаткова:

1. Авер'янов В. Уряд у механізмі поділу влади : недосконалість вітчизняної конституційної моделі // Право України. – 2005. – № 4;
2. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава мудрого. – Х. : Право, 2008. – 218 С.;
3. Барабаш Ю. Г. Парламентський контроль в Україні (конституційно-правовий аспект). – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Легас, 2004. – 191 С.;
4. Борденюк В. / Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : Монографія. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 576 С.;

5. Василюк С. Теорія поділу влади і судова влада в Україні // Право України. – 2002. – № 5. – С. 8-11;
6. Жушман М. Предмет судової діяльності у справах про захист виборчих прав // Право України. – 2004. – № 4. – С. 77;
7. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні. Автореф. дис. канд. юрид. наук. : – К. : НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – 19 С.;
8. Майданник О. О. «Правозастосовчий процес реалізації українським парламентом контрольної функції // Право України. – 2005. – № 5. – С 39-42.;
9. Майданник О. О. Питання теорії функцій Парламенту України // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 81-89;
10. Москвич Л. На шляху до реформування конституційних засад судової системи // Право України. – 2009. – № 10. – С. 96-101;
11. Рабінович П. Верховенство права та інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 37-47;
12. Скомороха В. Правові форми участі Конституційного Суду у законотворчості // Вісник Конституційного Суду України, – 2006. – № 5. – С. 47-76;
13. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 476 С.;
14. Бисага Ю. М., Чичерський В. / Конституційно-процесуальне право : Навчальний посібник. – Ужгород, 2003;
15. Філонов О. В., Субботін В. М., Пашутін В. В., Тодоров І. Я. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін: навч. посіб. / О.В. Філонов, В.М. Субботін, В.В. Пашутін, І.Я. Тодоров. – К. : Знання, 2006. – 215 С.;
16. Права та свободи людини в Україні. – К. : Сфера, 2004. – 92 С.;
17. Юридичні терміни. Глумачний словник / за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотипне. – К. : Либідь, 2004.

При складанні конспекту лекцій були використані:

1. Майданник О.О. Конституційне право України : навч. посіб. – К. : Алерта, 2011. – 380 С.;
2. Погорілко В. Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Прецедент, 2009. – 344 С.;
3. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: навч. посіб. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 632 с.
4. Конституційне право України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю.М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В.С. Журавського. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Журавльова Ганна Семенівна

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Конспект лекцій
для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
напряму підготовки «Правознавство»

Рецензент *Т.О. Коломоєць*
Відповідальний за випуск *Г.С. Журавльова*
Коректор *А.А. Корнієнко*